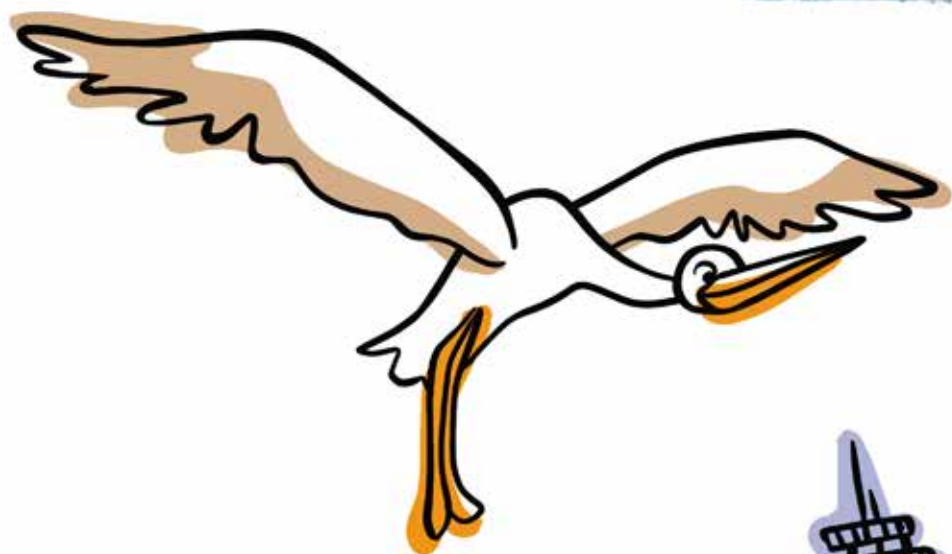

EL VERÍ DEL FOC

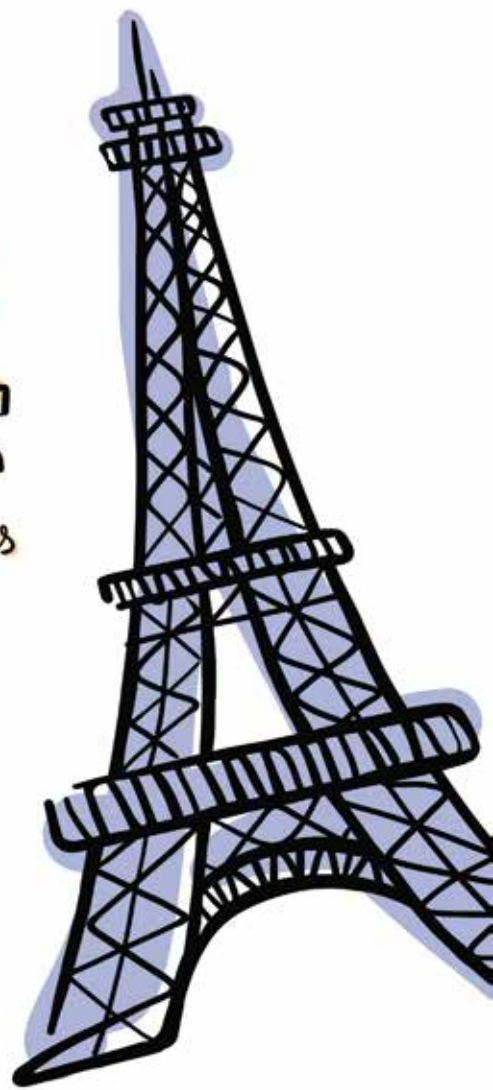
fanzine de falles, xàtiva i cultura

número 17 / març 2024

1974

Les Falles d'ara fa 50 anys

**Xàtiva lliure
d'agressions
sexistes**

no
és
NO

Darrere dels cristalls,
sumida en el silenci d'una dolça quietud i soledat,
la mare mira com allà en la plaça
la falla estan plantant.
Què d'anhels i record allò li ha evocat!...
Quina tristesa i dolor li produïx!...
com palpita son cor, ple d'amargura,
al pensar en aquell llunyà ahir,
que arrancà sens pietat, i inexorable,
la vida del volgut i honrat marit.
Era valencià i gran faller!
Tot un home sencer, noble i cabal,
que donà per a la festa de les falles
son ànima i son cor de socarrat.
Dos llàgrimes apunten temoroses
a aquells ulls tan rendits pel treball,
i un sospir agonitza entre sons llavis
ja mustis de dolor i de plorar...
–Mare, no plores– diu la nena
amb súplica i carinyo, ple d'amor.
–Déu és bo i farà que en esta casa
no falte sa bondat i protecció!...
–Quan jo siga major, treballaré;
–T'ompliré de diners les pobres mans,
i seré per a tu la bona filla
que el pare sempre amb ànsia desitjà.
Un hàlit invisible creua l'aire
sumint en el silenci aquells dos sers,
mentre fóra, en la nit, baix les estreles,
la falla dona forma al pensament.

Lorenç Martí Talens

LLIBRET DE LA FALLA J. R. JIMÉNEZ DE 1974

Fanzine editat per
l'A. C. Falla Joan Ramon Jiménez
de Xàtiva (La Costera) l'any 2024

Director
Rafa Tortosa Garcia

Col·laboradors
**Joan Castelló, Agustí Garzó, Iván
Esbrí, José Luis Lagardera, Joan
Quilis, Manolo Sanchis.**

Coberta
Maria Belda Sanchis

Maquetació
covanegradisseny

Impressió
Paper plegat, s. l.

Dipòsit legal
V-345-2012

Tirada
500 exemplars

*Aquest fanzine és el suplement cul-
tural del llibre de la falla Joan Ramon
Jiménez de Xàtiva de 2024, per tant es
distribueix conjuntament amb aquest.*

*L'A. C. Falla Joan Ramon Jiménez
no s'identifica necessàriament amb
el contingut dels articles dels col-
laboradors.*

*Cap part d'aquesta publicació no pot
ser reproduïda, emmagatzemada
o transmesa, de cap manera ni per
cap mitjà, sense l'autorització prèvia i
escrita de l'editor, tret de les citacions
en revistes, diaris o llibres si s'esmenta
la procedència.*

**Este llibret participa en els Premis
de les Lletres Falleres.**

**El present llibret participa en la
convocatòria dels Premis de la Ge-
neralitat per a la Promoció de l'Ús
del Valencià.**

Les Falles de Xàtiva, Bé d'Interés
Cultural Immaterial, Festa d'Interés
Turístic Autònom i Patrimoni
Immaterial de la Humanitat

 /fallajrxativa/

 @fallajrxativa

 @fallajrxativa

EL VERÍ DEL FOC

fanzine de falles, Xativa i Cultura

número 17 / març 2024

1974

Les Falles d'ara fa 50 anys

Editorial

1974

Redescobrir.

La memòria sembla ser selectiva i quan volen recordar unes vivències pareix que ens manquen dades i seqüències per completar allò rememorat. Redescobrir és tornar a sentir interès per alguna cosa que se'ns havia oblidat i, evidentment, tornar a descobrir un fet.

Enguany, l'edició d'*El Verí del Foc* planteja el redescobriment de l'any 1974. Sens dubte que alguns redescobriran aquell any faller com nosaltres ho hem fet omplint el sac de dades, fotografies, testimonis, escrits... per conformar una excel·lent sèrie de treballs. I de ben segur que els ajudarem a recordar temps passats.

En *El Verí del Foc* estaven acostumats a tractar aspectes fallers d'acord amb una temàtica establerta, bé fora interessant o per acompanyar homogèniament a les explicacions falleres. Els suggeridors treballs ens mostraven capítols de la història fallera i analitzaven els seus actors –com ara els falleres, les falleres o els artistes fallers–, els vessants de la festa i, sobretot, els cadafals fallers. No obstant això, pel seua anàlisi general, no ens hem detingut en un any concret. Així que enguany hem desempolsat les lupes per analitzar l'any 1974, el que d'ara fa cinquanta anys. Esta xifra rodona té la correspondència en què fa cinquanta anys que es va plantar el primer cadafal de la Falla Juan Ramón Jiménez. Així que ha estat motiu d'analitzar en detall allò que va passar durant el primer exercici faller de la seua història.

Com va estar fundada i constituïda la comissió, qui va ser la fallera major, quina falla es va plantar i qui va ser l'artista faller i l'autor de l'explicació, com van ser les Falles de Xàtiva d'aquell 1974, què va passar a les Falles de València... són qüestions que queden resoltes en este número d'*El Verí del Foc*.

Com podran comprovar, les falles de 1974 estan inserides en una dècada molt interessant, de profunds canvis, de reivindicacions i recerques de la llibertat, on van passar moltes coses. Com titula Josep Piera el seu dietari, per a molta gent, foren els fantàstics setanta.

Gaudiu del fanzine i, sobretot, de les falles.

Índex

50 anys de la fundació de la Falla Juan Ramón Jiménez

Rafa Tortosa Garcia

8

Buscant a la Fallera Major de fa 50 anys

Agustí Garzó Sanchis

16

De París a Xàtiva. Un viatge de 50 anys

José Luis Lagardera Ventura

24

París, la Torre Eiffel, les cigonyes i el cascavell.

La falla de 1974

Rafa Tortosa Garcia

30

F de festa, flama, foc, fum, falles

Les Falles de Xàtiva de 1974

Joan Quilis i Ródenas

46

El procés a Gorg. «Falles 1974. Butlletí Bibliogràfic»

Manolo Sanchis Ambrós

68

1974: Entre passat i futur

Joan Castelló Lli

80

La temptació de la innovació

Iván Esbrí Andrés

94

50 anys de la fundació de la Falla Juan Ramón Jiménez

Rafa Tortosa Garcia

Director d'El Verí del Foc

8
9

El
Verí
del
Foc
17

Escut de la falla J. R. Jiménez pintat sobre un taulell i està acompanyat de la inscripció *Ací viu un fundador de la falla, març 1974.*

A

ra fa cinquanta anys es va plantar la primera falla de la comissió de Juan Ramón Jiménez. No obstant això, la comissió fallera no celebra el seu cinquanta aniversari per no poder haver aconseguit plantar falla durant els anys 1977 i 1978. Això sí, des de 1979 s'ha pogut plantar falla a l'encreuat dels carrers de l'Hort de l'Almúnia i del Camí de dos molins, llevat dels dos exercicis en què la pandèmia no va poder escometre activitat festiva.

Iniciats els setanta, l'activitat fallera a la ciutat anava en augment. Es presagiava un canvi polític, el govern començava a aplicar polítiques més obertes i menys repressives. Tot açò va ajudar a que la societat recercara àmbits on ajuntar-se; les falles eren una oportunitat per divertir-se i relacionar-se socialment. A més a més, eren un espai festiu on reivindicar tot allò valencià: la llengua, els costums, la cultura i, en definitiva, transmetre la forma de ser dels valencians i les valencianes. Com diem, en els setanta es va veure un augment considerable en el cens fallers amb la creació de noves comissions falleres així com la recuperació d'altres. Les dades són molt aclaridores, ja que a l'any 1970 es plantaren 5 falles mentre que en el 1974 hi foren 14 les comissions que ho feren. De fet, el 1974 es crearen o reprengueren l'activitat fallera cinc comissions. A més a més, la creació de les comissions infantils també va ajudar a este augment del col·lectiu faller, ja que es va passar d'una falla plantada el 1972 a les onze de 1976.

En este sentit, passades les falles de 1973, uns veïns d'aquella barriada que s'anava formant més cap a baix del carrer de la Reina, van prendre la decisió de fundar una comissió fallera. Encara, en aquells anys, hi havia una forta relació entre veïnat i falla, on quasi tots els membres de la comissió hi eren veïns i veïnes. A més a més, aquell barri en formació barrejava les finques de nova construcció amb tallers mecànics i d'altra índole que ocupaven antigues naus o ho feien als baixos dels nous edificis, una activitat que caracteritzava el barri, amb un tràfec de camions i cotxes entrant i eixint dels tallers. Estaven els Tallers J. Sánchez, Taller de xapats Rafael Richart, Camilo Gómez, Ballestes Hernández, Talleres Aznar, Tallers de pintura Ruvi, Transportes Canari, Xapes i radiadors Rafas (Taengua-Gayà), Casa Manitas, Auto-Recambios Blesa, Taller electromecànic Bataller, Reparació de Ballestes A. Garcia Castellano, Laboratori Diesel A. Tapia, Taller de Xapista Morant, Tallers Margo, Taller de Pintura M. Galbis, Reparació d'Automòbils Luis Sanchis i Armando Borrás, Electro-recanvis Chaquet, Rodamientos Moscardó, Toldos Filiberto Climent¹... És important recalcar esta característica, ja que aquell grup d'entusiastes fundadors de la falla, a part de ser veïns, majoritàriament eren els responsables i gerents d'estos obradors. Fins i tot, a l'escut de la comissió tot aquest gremi està identificat amb un martell i un punxó.

¹ Publicitats inserides en el llibret explicatiu de la Falla J. R. Jiménez de 1974.

Instantània amb alguns dels fundadors de la falla Juan Ramón Jiménez. Plantats, d'esquerra a dreta, Víctor Navarro, Jerónimo Sánchez, Manolo Gómez, Pepe Sánchez, Juan González, Antonio Ortega, Rafael Cerdà i Filiberto Climent. Ajupits, Fernando Cuenca Manitas, Bernardo Martínez, Paco Molina i Ramiro Pla. ARXIU FAMÍLIA SÁNCHEZ TAPIA

La llista encapçalada per Fernando Cuenca, José Sánchez, Antonio Camacho, Engracio Aparici, J. Antoni Molà, Ramiro Pla, Amadeo Giner, Antonio Ramon, Vicent Torres, Mario Mira...² són els que fundaren la falla després de diverses reunions esdevingudes a un bar del carrer de la Reina.

El fet de fundar una falla comportava prendre moltes decisions. Una d'elles era la ubicació on plantar la falla. En un principi es va pensar plantar el cadafal al carrer de la Reina -sent el més interessat el mestre Don José Fonfría i per esta raó no va entrar a formar part-, però al ser carrer de doble direcció en

aquell temps complicava la cosa -fet que va descartar aquesta opció. Hi havia més viabilitat a ubicar la falla a l'encreuat actual, encara que es va parlar de l'alternativa de situar el cadafal en distints encreuats, cada any en un. Finalment es va elegir l'encreuat de Juan Ramón Jiménez amb Gabriel Miró -Camí de Dos Molins amb l'Hort de l'Almúnia, a l'actualitat-, pot ser per l'amplària dels carrers i, a més a més, era el lloc on més finques hi havia construïdes, amb l'existència d'habitatges en tres dels quatre cantons de l'encreuat (Tortosa, 2003: 8).

Lògicament, el nom de la falla va estar influenciat per la ubicació. El fet de

² Llistat de les persones de la junta directiva d'acord amb el cens de la Falla J. R. Jiménez. ARXIU JUNTA LOCAL FALLERA DE XÀTIVA.

Vista del barri des del Claret, datada sobre els anys seixanta. A la dreta s'hi pot apreciar la palmera així com la construcció dels edificis i antigues construccions, inclús els murs dels antics horts.

situar la falla en el carrer que travessa el barri va ser el que li va donar el nom de Falla Juan Ramón Jiménez i Adjacents³. La denominació de la falla es deguda pel nom del carrer principal del barri, hui Camí de Dos Molins, el qual fou modificat a començaments dels huitanta i que respon a un antic camí que creuava pel barri i que encara queden trossos d'ell com el carreró que va des del començament de la baixada de l'Estació fins el carrer de l'Escultor Esteve i el tram del carreró on es feien antigament les paelles.

Conformat el nom de la falla, calia realitzar un escut que identificara el propi nom així com, si poguera ser, les qualitats del propi barri. A la fi, l'escut

recull una sèrie d'elements identificatius. Per una part, troben el pergamí i la ploma per descriure a Juan Ramón Jiménez, l'escriptor que donava nom al carrer i, per l'altra, com hem avançat, el martell i el punxó com a símbol dels tallers presents al barri. Tal vegada, estos dos elements, també estiguen inserits en referència a l'escultor Esteve, un altre dels carrers de la barriada. Respecte a la corona, potser siga un element característic dels escuts d'índole heràldic però la seua presència es deu al carrer de la Reina, vial que tanca el barri pel sud. L'últim element és la senyera amb les quatre barres roges, símbol de Jaume I i dels valencians, la qual està present a la majoria dels escuts oficials.

3 Al llibre de la Junta Local Fallera de 1974, la denominació es de Juan Ramón Jiménez, Escultor Esteve i adjacents.

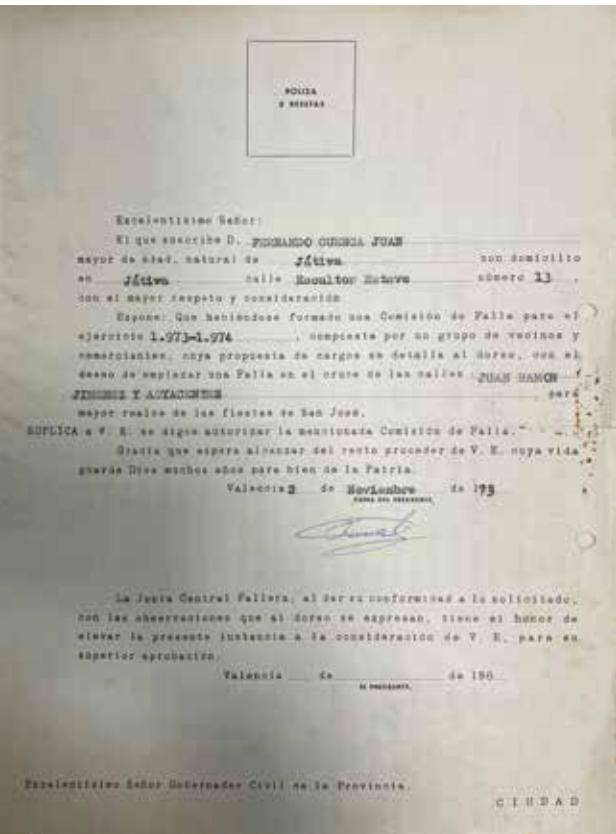
Els tallers de J. Sánchez, ubicats en naus, al mateix lloc on van romandre durant molt de temps i quan ocupaven els baixos de les finques del carrer del Camí de dos Molins. Al fons, la palmera i un edifici en construcció.

Un altre símbol característic, encara que no de forma oficial, és la palmera, un arbre que fins el març de 2023⁴ havia estat present a un racó de l'encreuat d'on es planta la falla. Ha esdevingut en una icona⁵ per la imponent presència en un entorn urbanitzat però que ha estat un testimoni del passat atès que pertanyia a l'antic hort de l'Almúnia, el qual té els orígens en un jardí botànic d'època musulmana, amb plantes medicinals (Ventura, 1986). En el temps, va esdevindre en un hort de tarongers que contenia una Alqueria, que fou tombada en els anys seixanta

del segle passat (Cebrián, 1985), una època on el nou barri va conviure amb les cases antigues, els nous habitatges, les allargades naus de mecànica i les fàbriques de sabó i la dels "xinos". Així que la partida de l'Almúnia –o de la Vila– va acollir el barri nord-oest de la ciutat, delimitat per la Baixada de l'estació a l'est, al sud pel carrer de la Reina, a l'oest per la Beta Agnès mentre que la via fèrria tanca pel nord. Tant Agustí Ventura (1986) com Josep Lluís Cebrián (1985) proposaven conservar els antic noms toponímics. Malauradament, el topònim de l'hort de l'Almú-

4 "Xàtiva tala la palmera monumental de l'Hort de l'Almúnia por el riesgo de caída", *Levante-EMV*, 9 de març de 2023. < <https://www.levante-emv.com/costera/2023/03/09/xativa-tala-palmera-monumental-lhort-84382725.html> > [Última visita 31 de gener de 2024]

5 De fet apareix, barrejada amb els símbols de l'escut o dins d'un ambient faller, en les cobertes dels llibrets explicatius dels anys 1982 i 1983 (J.V. Tortosa), 1985 i 1986 (T. Oliva), 1989 (E. Solbes), 1994 i del logotipus del 25 aniversari junt el número 25 i va ser l'element principal de la presentació de la falla de 2003, any en què se celebrà el 25é aniversari.

Caràtula del primer cens de la Falla Juan Ramón Jiménez i adjacents, datat el 2 de novembre de 1973. ARXIU JLF

nia o l'Almúnia –que ja significa hort–, només es conserva al carrer que baixa des del carrer de la Reina però no s'ha assolit com a nom de la barriada, reduït a la seua ubicació geogràfica, ni al nom de la falla, una oportunitat perduda quan el nom de l'escriptor de Moguer va desaparèixer, amb lògica, del nomenclàtor urbà de la ciutat. La falla Juan Ramon Jiménez va estar la impulsora de l'activitat fallera en el barri fins la creació de la falla Abú Masaifa el 1986, amb la qual cosa es

va delimitar l'entramat urbà de la barriada, establert el límit pel carrer del Comte d'Urgell.

En relació a la comissió, cal dir que el president fou Fernando Cuenca Juan, *Manitas*, el qual només va ostentar aquell any el màxim càrrec. Els vice-presidents foren José Sánchez Garcia –qui en 1975 fou president i a l'actualitat és President d'Honor– i Antonio Camacho Castilla. Aquell any, la comissió estava formada per 63 persones (47 homes i 16 dones) a més de la xicalla, que reunia un total de 66 integrants (18 xiquets i 48 xiquetes), malgrat no plantar falla infantil. Cal recalcar que la comissió femenina estava formada només per xiques fadrines (a partir de catorze anys) atès que les mullers dels fallers no hi formaven part de la comissió, una situació condicionada que benauradament ha canviat. El lloc de reunió de la comissió –anomenat “el racó”, d'acord el programa de festejos inserit al llibret–, va ser un local ubicat al carrer de la Porta de Sant Miquel, prop del carrer de la Reina.

Molt nomenada va estar l'elecció de la primer fallera major de la falla, atès que la famosa actriu de cine, Maribel Martín i Martínez, va ser la màxima representant de la comissió durant les falles de 1974. Per què assistira als actes fallers –a la presentació i els dies de falles–, se li van gestionar i pagar els viatges de l'avió⁶. Al costat d'ella s'hi trobaven les diverses reines: Concepción Aparici, reina del foc; Maria del Carmen Vileu, reina de la simpatia; Rosa Maria Fonfria, reina de la flor; Antonia Muñoz, reina de la gràcia; Teresa Navarro, reina del casal; Concepción Mollà, reina de la bellesa; Jacinta To-

6 Llibre d'actes de la falla J. R. Jiménez de 1974.

rresano, reina del tro; Antonieta Barberà, reina de la joventut; Yolanda Barberà, reina de la despertà; Mercedes Cerdà, reina del fallers i Maria Dolores Ortega, reina del barri.

Pel que fa al cadafal faller, aquell primer any es va apostar molt fort per aconseguir el primer premi. Es va contractar a Manolo Blanco Sancho, qui venia de guanyar aquell any de 1973 amb la falla del barri del Carme. A la fi, es va aconseguir el segon premi amb una falla que duia per lema *Tot de París*.

En esta primera època, la comissió fallera va durar tres exercicis. Uns problemes econòmics i socials posaren fi a esta etapa inicial. El 1979, amb la majoria dels que fundaren la falla junt d'altres persones que s'acomboiaren en fer falla, es va reprendre l'activitat fallera fins l'actualitat, en un barri, el de l'Almúnia, que ha crescut urbanísticament i demogràficament, i que ha tingut en la falla Juan Ramón Jiménez l'atiadora del seu vessant festiu amb la festa del foc: les falles.

Coberta del llibret de la Falla Juan Ramón Jiménez i adjacents de 1974.
ARXIU RT

BIBLIOGRAFIA

CEBRIÁN, J. LL. (1985): "L'horta de l'Almúnia", *Llibret Explicatiu Falla Juan R. Jiménez. Falles 1985*, AC Falla J. R. Jiménez, Xàtiva, sp.

TORTOSA GARCIA, R. (dir.) (2003): *Història de la falla Joan Ramon Jiménez Xàtiva*, AC Falla J. R. Jiménez, Xàtiva.

VENTURA, A. (1985): "L'horta de l'Almúnia", *Festes Barri Nord-oest. Del 28 al 31 d'Agost de 1986*, Festers del barri nord-oest, Xàtiva, sp.

Llibre Oficial de la Junta Local Fallera, *Jàtiva en Fallas 1974*.

Llibret explicatiu Falla Juan Ramón Jiménez i Adjacents 1974, Xàtiva.

**Maribel Martín representà
a Juan Ramón Jiménez
l'exercici 1973-74**

Buscant a la Fallera Major de fa 50 anys

Agustí Garzó Sanchis
Periodista

16
17

El
Verí
del
Foc
17

Maribel Martín, posant el banderí del 2n premi en la falla de J. R. Jiménez de 1974.

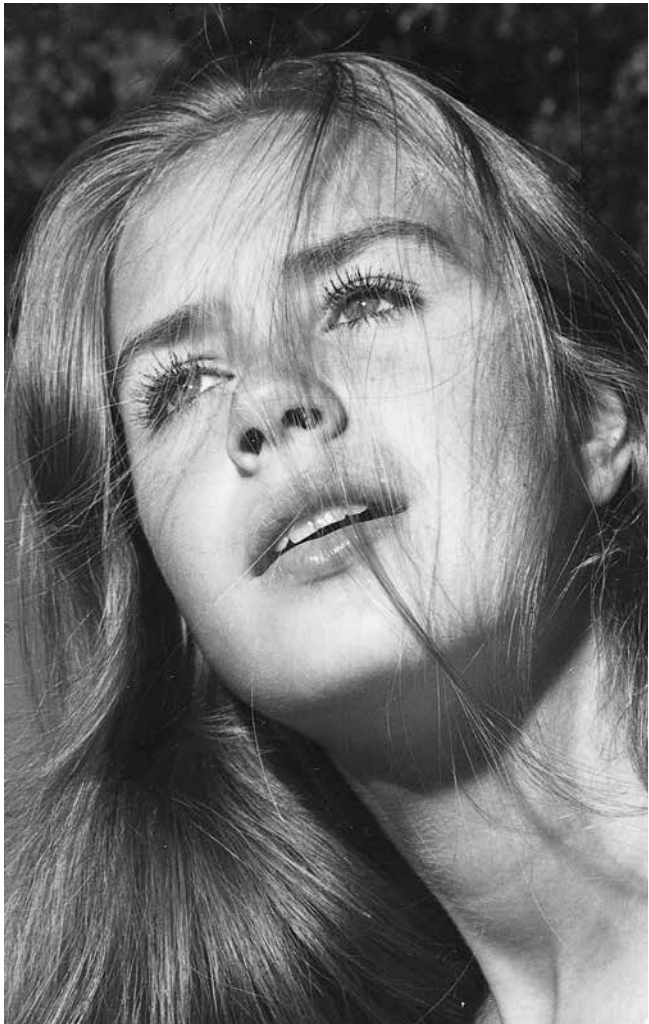
D

iguem-ho només començar aquest article: hem fracassat en l'intent de localitzar o de poder parlar amb Maribel Martín. La recerca, tot i ser a través de mails, trucades de telèfon, navegacions obsessives per internet i fins i tot cartes en paper, és a dir, des de la taula, crec que ha arribat a ser més costosa –i més trista, per infructuosa– que aquelles corregudes per la Romania rural de la pel·lícula *El extranjero loco* o les del documental *Searching for Sugar Man* per Sud-àfrica, on un destarifat està obsessionat a localitzar un músic zíngar en el primer cas i a un cantant retirat que, fins i tot, pot estar mort pel que fa a la segona. A la famosíssima actriu dels anys 70 i 80 no l'hem poguda trobar. I quan hem estat a la porteta, sembla que ha fugit de nosaltres. No hem pogut, per tant, preguntar-li quina quantitat de records –i amb quina nitidesa– conserva del seu regnat com a fallera major de la comissió de Juan Ramón Jiménez, ara fa cinquanta anys. L'actriu està retirada des de fa més de trenta anys, i amb posterioritat a la seua darrera interpretació només es coneix d'ella una fugaç aparició en un documental. En internet, el seu present no existeix. Només hi ha referències a ella com la famosa actriu que compartia protagonisme amb Ana Belén en *Fortunata y Jacinta*, aquella fita televisiva de 1980 de quan la TVE única dotava d'una fama sideral als seus actors i actrius. Ningú sap res de Maribel Martín. I quan hem estat ben a prop de fer-nos amb ella, el custodi de les seues dades de contacte ens ha ficat l'estellador: ella no vol cap entrevista ni fer cap declaració. Tan correctes i amables que hem sigut en el nostre intent de rememorar aquell regnat...

Tal com la comissió ja ha explicat en articles d'edicions anteriors del llibret, en l'exercici de 1973-74 la nova falla xativina de Juan Ramón Jiménez va començar fort: contractà un artista de renom, Manolo Blanco, i designà fallera la jove més jove (vint anys) però ja famosa actriu María Isabel Martín Martínez (Madrid, 1954), coneguda com a Maribel Martín. En el cinema, havia tingut papers en pel·lícules com *La residencia*, mítica obra de terror dirigida per Ibáñez Serrador, o *La novia ensangrentada* així com en rols infantils en *Tres de la Cruz Roja* o *La familia y uno más*. I en la TVE dels primers 70 va estar ben present en un grapat de filmacions del no menys mític *Estudio 1*, aquell teatre per a la televisió on es van formar desenes i desenes de figures. Una recent aparició seua al canal únic abans de vindre a Xàtiva fou *La casa de las locas*.

El president de la nova comissió xativina d'aquell 1973 fou Fernando Cuenca, *Manitas*. Un vincle familiar amb l'actriu feu que ella accedira a tan cridanera proposició, ja que mai havia vist Xàtiva ni de lluny. Maribel Martín va exercir el càrrec de manera completa: exaltació al Gran Teatre més tots els actes dels dies de Falles: lliurament de premis (la falla va obtindre el segon premi absolut de Xàtiva); ofrena, baixà de Sant Josep, la cremà... Segons explicava en el llibret de 2003 Rafa Tortosa, fins i tot la premsa rosa va detectar la presència de Maribel a les falles. Tot i que la revista *Lecturas*, per exemple, va anar massa lluny i assegurà

que l'actriu era «la fallera mayor de Játiva» i no pas de la comissió de Juan Ramón Jiménez en un extens reportatge publicat el 14 de març de 1974. A posteriori, fou *Semana* la publicació que es feu ressò («De Almería a Madrid pasando por Játiva: Maribel Martín, una actriz convertida en fallera mayor») escriuen en l'edició del 30 de març. En els dos casos, amb un considerable acompanyament gràfic ben carregat de color. L'exemplar o el retall del reportatge de *Semana* no es conservava al si de la falla ni en l'arxiu de cap faller. Gràcies a les webs de col·leccionisme, el director d'aquest fanzine s'ha pogut fer amb l'exemplar recentment. El text és molt més curt que el de *Lecturas*, a penes dos paràgrafs. La revista assenyalava que l'actriu està rodant una de l'Oest i que, en un parèntesi de la filmació (a Almeria, on es feien els habituals *spaghetti western*) ha viatjat a Xàtiva per complir amb els seus compromisos fallers en la comissió. Hi ha declaracions de Maribel, que diu que ha estat «una lástima quedar en segundo lugar, pero estamos muy contentos. Me ha hecho mucha ilusión vestirme de fallera y ser protagonista de los actos falleros», declara. Una de les fotos mostra a la fallera major de Juan Ramón Jiménez amb el banderí oficial del guardó.

L'actriu Maribel Martín, fallera Major de 1974.

Javier de Montini signa la crònica de *Lecturas*, que ofereix abundant informació. Sembla que es va desplaçar a Xàtiva. «En Játiva se siente la primavera y el sol calienta con presagios de verano. Maribel, sin traje de fallera, con unos vaqueros, recorre el lugar, charla con la gente, incluso prueba a tirar uns flechas con el arco... Le sienta bien el honor de ser Fallera Mayor de Játiva. ¡Felices fiestas, Maribel!», li desitja

el corresponsal. De Montini fou poc després i durant dècades director de *Lecturas*. També diu de Maribel Martín que acaba de trencar una breu relació sentimental amb el cantant Camilo Sesto. I que se la relaciona amb l'actor Julián Mateos. No anava desencaminat: Mateos i ella es van casar i formaren un sòlid tàndem com a actriu i productor, etapa que la va portar a aparèixer en títols tan importants com, entre d'altres, *Los santos inocentes* o *Últimas tardes con Teresa*, les dues de 1985. *El niño de la Luna* (Agustí Villaronga, 1989) fou el seu últim paper. Mateos va morir set anys després, el 1996. Van tindre un únic fill. *La última toma*, de Jesús Ponce (2018) diuen alguns que és l'últim paper acreditat en el cinema. No es tracta de cap paper; aquesta és una pel·lícula documental on ella intervé –igual que vora vint persones més– per parlar del director Claudio Guerin, qui va morir dirigint *La campana del infierno* (1973) en caure des de dalt d'una torre quan estava a punt d'acabar-se la filmació. Maribel era una de les intèrprets d'aquell film.

De Maribel Martín no hi ha fotos actuals en internet. En cas de no ser per l'aparició en *La última toma* o per una breu referència a ella, amb foto, en una ressenya de Jesús Mariñas en el periòdic *La Razón* en 2013 parlant dels assistents a una estrena, podria dir-se que com una Mina espanyola, la que fou famosíssima artista viu reclosa des de fa dècades. L'única actualització és la seua presència, amb fotos noves, en la web de l'agència d'actors i actrius de Ramón Pilacés. Però aquesta agència no ens ha volgut fer el favor de contactar amb ella. I no per poca insistència de part nostra. Pel que fa als familiars xatvins amb –ara ja– remots lligams... Totalment infructuosa també la temptativa.

Amb motiu del 50 aniversari, volíem entrevistar Maribel Martín. Pensàvem que seria fàcil. En estiu de l'any passat encetàrem una erràtica recerca per internet i xarxes, però no trobem cap pista recent sobre ella ni tampoc indirectament. Busquem Julián Mateos Martín (fill, i sembla que productor). Ganesh, nom de la productora de les últimes pel·lícules de l'actriu, ja no existeix. Ni el fill sembla actiu tampoc en cap activitat referenciada a internet. Escric una carta a l'actriu Susi Sánchez, actual vicepresidenta de l'Acadèmia del Cine. Té el detall de respondre, no puc negar-ho. Però... Em truca per telèfon la seua secretària i em diu que «no la conocemos» i que «lo lamentamos, pero no le podemos ayudar». No la coneixen? Amb la base de dades de l'AAC, de més de 1.000 socis i acadèmics, i no ens tiren una mà o intenten parlar amb algun veterà? No li ho poden dir a Ana Belén, a Garci, a Pedro Olea, a José Sacristán o al president actual i director Fernando Méndez-Leite, dic jo?

Escric un mail a Madrid Film Office, i molt amablement em contesta per mail també el responsable de premsa, Torquemada (no és broma: Raúl Torquemada li diuen). Em diu que no sap res, que ells es dediquen a una altra cosa. Són una plataforma municipal que ajuda a agilitzar els tràmits per als rodatges urbans en Madrid, i gestionen una base de dades de productores espanyoles. Tot i això, molt amablement em suggereix que contacte amb la Unión de Actores y Actrices. Per altra banda i paral·lelament, la professora i crítica teatral xativina Begoña Chorques (que viu a Madrid fa anys) es brinda a ajudar-me quan li ho demane. Li escriu personalment, ja que té amistat amb ell, al famós

De Almería a Madrid, pasando por Játiva
MARIBEL MARTIN,
 una actriz convertida en
 fallera mayor

Una simpática instantánea en la que vemos a Maribel Martín vestida con el típico traje regional, junto a una fallera representativa de Játiva.

TIENE sólo veinte años, pero Maribel Martín es ya una actriz de ámbito internacional. En la actualidad se halla rodando una película «western», que es una coproducción italo-española. Las filmaciones se han venido llevando a cabo en tierras de Almería, y Maribel aprovechará una pausa del rodaje para acudir a Játiva y cumplir sus obligaciones de fallera mayor de la Falla Juan Ramón Jiménez que ha obtenido el segundo premio concedido por el Ayuntamiento de aquella localidad.

—Ha sido una lástima quedar en segundo lugar, pero estamos muy contentos. Me ha hecho mucha ilusión vestirme con el traje típico y ser protagonista en los actos falleros.

Pero Maribel no pudo quedarse mucho tiempo en el bello pueblo valenciano y tuvo que volver rápidamente a Madrid, porque tenía que reanudar el rodaje de su filme.

Maribel Martín, ataviada con el típico traje de fallera. «Me acordé fallera de Játiva en recuerdo de mi. He muy volunterosa, pero siempre participo y siempre en justa provincia regional, Játiva, la actriz».

MARIBEL MARTIN. FALLERA MAYOR DE JATIVA

MARIBEL Martín, que es una actriz y que a través de su carrera ha alcanzado un gran éxito internacional, ha sido elegida para ser la Fallera Mayor de Játiva en la Falla Juan Ramón Jiménez de esta localidad valenciana. La actriz, que es de Almería, se trasladó a Játiva para cumplir sus obligaciones de fallera mayor de la Falla Juan Ramón Jiménez que ha obtenido el segundo premio concedido por el Ayuntamiento de aquella localidad.

—Ha sido una lástima quedar en segundo lugar, pero estamos muy contentos. Me ha hecho mucha ilusión vestirme con el traje típico y ser protagonista en los actos falleros.

Pero Maribel no pudo quedarse mucho tiempo en el bello pueblo valenciano y tuvo que volver rápidamente a Madrid, porque tenía que reanudar el rodaje de su filme.

El primer plano de Maribel Martín, con fines documentales.

Les revistes del cor i de premsa rosa es van fer ressò de la participació de Maribel Martín a les falles de Xàtiva de 1974 com a fallera major de la Falla Juan Ramón Jiménez.

Maribel Martín con otras falleras de la misma localidad valenciana. Atrás de arriba a la izquierda, Maribel representando su comarca de Almería, seguida «fallera» y hermanada, con el Almirante Antonio Marguillán, y al lado de Tom Boat, Fred Harris y Manuel de Blas.

Maribel, en el momento de ser proclamada fallera mayor de la Falla Juan Ramón Jiménez de Játiva.

Dalt, retall de la pàgina 67 de la revista *Semana* del 30 de març de 1974.

Al costat, la revista *Lecturas* del 14 de març de 1974.

ARXIU RT

dramaturg Juan Mayorga. Aquest li contesta al whatsapp i diu que no sap absolutament res d'ella, com també la resta de gent que ha preguntat ell pel seu compte, entén que porta allunyada de tot des de fa tants anys que no serà fàcil. Tot i això, ens fa una gestió: ho consulta amb el Cronista de la Villa y Corte de Madrid, Constantino Mediavilla. I nones. Escric al vocal de Premsa i Comunicació de la Unión de Actores y Actrices, el conegut actor Nacho Guerreros (*Coque*, el conserge de la sèrie *La que se avecina*). Em contesta! No ell, una administrativa. Diu que ho lamenta, però no saben res. Escric mails a les seccions de Cultura de tots els grans diaris estatals, que m'ignoren clamorosament.

Per altra banda. Com he dit abans, diverses biografies a internet inclouen un paper de Maribel Martín a la pel·lícula *La última toma*, tot i que no és cap paper ni cap *reentré*. Tot i això, igual el director sap alguna cosa: és qui només fa cinc anys s'ha vist amb ella cara a cara. Busque la productora: Magnetika Films. Escric a la productora preguntant per Jesús Ponce, el director. Em respon un tal Raúl García Cabrerizo, que em passa amablement el telèfon personal de Ponce. Abans

de la resposta de Magnetika Films, havia escrit també un mail a Morena Films, PC, per obtenir un telèfon o mail de Ponce. Ni cas. Truque a Ponce i el tio s'enrotlla: em diu que no té el telèfon de Maribel, però que recorda que per al documental tenia representant tot i estar retirada. Em passa el telèfon; és un tal Ramón Pilacés, representant d'actors, presentadors, models... Mil gràcies, Ponce! Per cert, em comenta que ella vivia a San Fernando de Henares durant la filmació d'aquell documental, no en el nucli urbà de Madrid. Sembla que estem ben a prop! Ara sí! Truque al mòbil de Pilacés, però em contesta una veu de dona. Li conte el que volem. «*Escríbame un mail y veré qué podemos hacer*», diu, seca. Ho faig; redacte un mail on explique detalladament el motiu de la recerca i pregue que li'l facen arribar a Maribel; que li donen el meu telèfon, el mail... Tot. En veure que tarden prou en contestar-me, els recorde la petició. Per telèfon, per mail de nou... Finalment, em responen:

«*Buenos días Tino: Muchas gracias por hacernos llegar esta petición de entrevista. Lamentablemente, Maribel no tendría disponibilidad para hacer esta entrevista*».

Lliurament de premis i Baixada de Sant Josep de les falles de 1974 amb la presència de Maribel Martín com a fallera major. La veiem junt el president, Fernando Cuenca *Manitas*, i també amb José Sánchez García, Ramiro Pla Pérez i Rafael Cerdà Grau, els quals foren els pròxims presidents de la falla. ARXIU FAMÍLIA SÁNCHEZ TAPIA

**Entrevista a Manolo Blanco Sancho,
artista del primer cadafal plantat
a la falla Joan Ramon Jiménez**

De París a Xàtiva. Un viatge de 50 anys

José Luis Lagardera Ventura
Periodista i faller

24

25

El
Verí
del
Foc
17

Manolo Blanco Sancho, l'artista faller de la falla *Tot de París* (J. R. Jiménez, 1974).
FOTOS JOSÉ LUIS LAGARDERA

M

anolo Blanco Sancho (Xàtiva, 1939) es va jubilar fa més de quinze anys del noble ofici de fer falles, però encara hui freqüenta el taller del seu fill Manolo Blanco Climent perquè el cuquet d'artista faller és un fort poder d'atracció que és difícil d'obviar.

Blanco ha estat, sens dubte, l'artista faller xativí més lloat de tota la història, havent aconseguit la colossal xifra de dèsset primers premis d'especial a la capital de la Costera, als quals cal sumar els huit primers premis de Dénia, un primer premi d'especial a Alzira, un primer d'especial a Gandia, un primer d'especial a Torrent i quatre incursions a la secció especial de València.

Doncs bé, malgrat les més de 130 falles que va arribar a erigir, per als artistes sempre hi ha algunes que es queden a la retina, bé per la seua monumentalitat, o bé pel seu significat. I ser l'artífex del primer cadafal d'una comissió ha de ser una d'eixes excepcions. Manolo Blanco Sancho va ser l'autor de *Tot de París*, la primera falla de la comissió Joan Ramón Jiménez plantada l'any 1974, ara fa 50 anys. «Sempre és una alegria fer la primera falla d'una comissió. Per a una falla el primer cadafal sempre és important. I més eixe any, que ells van començar amb una aposta molt forta».

Aquell cadafal, el qual constava d'una Torre Eiffel coronada per una cigonya va aconseguir el segon premi, per darrere de la falla Verge del Carme. La crítica d'aquella falla la va fer Lorenzo Martí Talens i pretenia satiritzar les influències de la capital francesa en la societat valenciana. Va ser encomanada quan l'artista encara no disposava del seu taller propi, pel que la va iniciar on hui en dia està el casal de Sant Jordi per a passar a la nova nau a meitat exercici faller. «La falla viatgera... encara tinc tots els plànols i les mesures, perquè em va agradar tant que fins i tot vaig pensar que me l'havia de fer igual, però més menuda, per al xalet». Uns plànols, per cert, que es van exposar a la mostra realitzada a la Casa de Cultura amb motiu de la jubilació de l'artista i on es demostra que la composició de la falla va estar estudiada al mil·límetre.

Blanco no és capaç de recordar ni com pujaren la cigonya ni com la van clavar, i això és sens dubte una bona senyal. L'únic problema que es va trobar va ser que, en arribar de la falla Tetuan (on també plantava aquell any) es va trobar amb les bases mal col·locades, pel que va haver de tornar a posar-les totes i va finalitzar la Plantà a altes hores de la matinada.

La falla va costar 275.000 pessetes, i com era habitual en aquella època, estava feta tota de fusta i cartró. «En aquells temps no hi havia altra cosa. Jo estava prou acomplexat, perquè no sabia si m'aguantaria la figura allà dalt (la cigonya). El que passa és que clar... hi havia un fum de fustetes creuades i encolades, i ho va aguantar de meravella».

Blanco reconeix que va acabar encantat d'aquell treball. «La gent estava molt satisfeta, tant que quan van vendre els de Raval a per mi es va muntar la *marimorrena*». L'artista xatívi repetiria l'any següent a aquesta demarcació amb *Despertar*, però ja no tornaria a signar mai res més a aquest emplaçament. «Un any van anar a buscar-me però ja m'havia compromès amb República Argentina. Però col·laborar sí que he col·laborat, com en aquella falla que no els va acabar l'artista (1976). Vaig fer el remat d'aquell any, una parella de balladors de flamenc, i la meitat dels ninots eren meus».

Però com era plantar en aquells temps? «En aquella època ja es plantaven millor perquè ja havia arribat la grua (apareguda a Xàtiva als inicis de la dècada dels 70). La primera falla que vaig plantar amb grua va ser a Tetuan. Allí, quan estaven fent la finca, davant de la Música Nova, amb la grua que estava construint l'edifici, plantàvem tota l'estructura i després arrastrant, a poc a poc, anàvem portant-la

« **La falla viatgera... encara tinc tots els plànols i les mesures, perquè em va agradar tant que fins i tot vaig pensar que me l'havia de fer igual, però més menuda, per al xalet** »

al lloc. Els anys anteriors la plantàvem amb cordes. Allò era un patiment...». Com a anècdota, destaca que el seu primer any de grua, aquesta havia d'arribar a les sis de la vesprada... però en aquells temps tan sols hi havia quatre que havien d'anar rodant i fins que no acabaven en una demarcació no anaven a la següent. «Aquell any no va vindre fins les 3 de la matinada. L'empresa era Grúas Rigar. Va plantar 4 falles ací i em va enviar a mi totes les factures. Vaig haver d'anar a València a pagar-li-les jo en nom de tots, però almenys em va regalar un bolígraf».

Precisament aquell canvi a l'hora de plantar va suposar un abans i un després. «Ja era molt diferent. Ara tens fins i tot elevadors, no sols grua. En aquells temps ens tornàvem l'escala de l'Ajuntament per a anar plantant i portàvem peces del taller a la plaça amb un palet amb rodes... hui això és glòria». Recorda que per a plantar a Tetuan es pujava a la casa d'unes dones que tenien una finestra i allí po-

saven dos polaines creuades amb una corriola; i a l'altre costat hi havia un post de la llum on enganxaven altra corda... «i així plantàvem la falla». També a la falla Plaça Enríquez (actual Benlloch) hi havia que salvar un desnivell bestial. «Plantant el cavall em vaig passar més de 5 hores arreglant-lo amb escaiola, perquè de tant menejar-lo amb cordes... hui no sé si es podria plantar així». Abans es feia la falla tota sencera al taller i després es tallava. «Quan anaves a plantar tenies que massillar-ho i escaiolar-ho tot... en això ha canviat tot molt». Però aquelles falles tenien unes bases molt més treballades, amb una ornamentació espectacular. «Pensaves la motllura que li posaries, com organitzar-ho... tant de bo es tornara a fer hui en dia una falla com aquella, encara que fóra per a recordar».

D'aquells anys de la dècada dels 70, Manolo Blanco assegura que era molt complicat fer falles, especialment pel que fa a l'acoblament de les bases. Precisament en aquella època l'artista realitzava el treball al taller per la vesprada, ja que pels matins anava a vendre, fins que arribà un punt que va haver de plantejar-se quin feina escollir. La resta, com tots sabem, ja és història. «Feies falles i pagaves a tots els teus treballadors, però estaves esperant a cobrar de la següent per a poder menjar, perquè no quedava. No miràvem el que anàvem a fer i sempre es feia més del que et pagaven, que és una cosa que ha passat sempre al món de les falles. Hui encara està passant. Sempre veies un espai i l'intentaves omplir...». Blanco recorda una falla a Dénia amb més de 70 figures a les escenes. «Sols davant tenia ja 12 metres de llargària entre filades mores i cristianes... imagina't hui una falla amb més de 70 ninots! Això és impossible perquè ni les especials de hui en dia ho fan. Les escenes dels anys 70 i 80 estaven repletes de ninots. Hui si en tenen més d'un hi ha que donar gràcies». El seu taller s'omplia de motlles per a muntar, i les dones es posaven a tirar de cartró sense parar. «Hui en dia necessitaries tres naus per poder fer tot això. Algunes vegades trèiem diners pel cartró, perquè pagava la pena a vegades més vendre'l que fer una falla».

Com dèiem a l'inici d'aquest article, Manolo Blanco encara continua xafant tallers fallers, i té molt clar el que ha empitjorat d'aquell 1974 fins al dia de hui. «Hui la falla ha passat a segon pla. Es planta falla per necessitat, i s'aposta molt més per la festa. Els artistes de hui en dia se les han de veure i desitjar perquè no tenen pressupost. Per una comissió que vol falla hi ha un grapat que no aposten per ella. Vas a Alzira, a Dénia... i hi ha comissions que sí aposten pel cadafal. Ací cada vegada els pressupostos van baixant més». Recorda que quan ell feia falles, Xàtiva era la pionera de la província pel que fa a despesa als monuments, «autèntics fallons, però hui... Alzira és el doble que Xàtiva i també ens superen municipis com Gandia, Dénia, Cullera, Carcaixent...».

Blanco era un artista tot terreny, es dibuixava la falla, es feia el projecte, la muntava, la pintava...«Jo sempre he tingut un vici molt roïn. Quan aplegava octubre ja tenia en el cap la falla de l'any següent, i en aquell temps ho feia jo tot». Un creador de falles que va marcar una època tant a Xàtiva com a la resta del territori valencià, i qui sempre estarà unit a la falla Joan Ramón Jiménez al ser l'artífex del primer cadafal plantat a la seua demarcació.

L'artista faller Manolo Blanco Sancho signant el contracte de la falla de 1974 junt el president de la falla, Fernando Cuenca *Manitas*, i el vicepresident 1r, José Sánchez García.

París, la Torre Eiffel, les cigonyes i el cascavell. La falla de 1974

Rafa Tortosa i Garcia

Director d'El Verí del Foc

30
31

El
Verí
del
Foc
17

E

ls setanta han estat uns anys de canvi. La recerca de llibertats, iniciada a finals dels seixanta, fa esdeindre un canvi social, cultural, econòmic i, evidentment, polític. La societat valenciana mirava Europa amb la intenció d'assimilar les transformacions esdevingudes. França, amb París com a símbol centre de reivindicació, sempre ha estat un país de llibertats, d'avanços, i era ineludible mirar cap allí. Els cadafals fallers, mitjançant els seus enginyosos artistes, han estat un medi on s'ha plasmat l'actualitat. De fet, durant els anys setanta aconseguixen emetre i criticar tot allò esdevingut, com la crisi del petroli, la decisió d'entrar al mercat comú, la constant guerra freda entre Rússia i els Estats Units i, fins i tot, les modes i els canvis socials.

Totes aquelles llibertats que, a compta gotes, assolia la societat valenciana eren assumides pels cadafals fallers. París no podia faltar. La seua Torre Eiffel tampoc. I així és com Manolo Blanco va conformar un cadafal faller per barrejar la icona de París amb allò de les llibertats i, per suposat, el mite de les cigonyes en la seua comesa de portar els xiquets i les xiquetes al món.

Aquell 1974, la falla Juan Ramón Jiménez tenia el repte de plantar la seua primera falla i volia fer-ho amb garanties. Calia recercar un bon artista i no estaven per la llavor d'anar molt lluny. El mercat d'artistes fallers de la ciutat es limitava a Manolo Blanco, Esteve Arnau, Antoni Grau i Antoni Sáez. Així que elegiren el guanyador de l'any 1973. Manolo Blanco, amb un contracte de 275.000 pessetes, va plantar la falla sota el lema de *Tot de París*.

LA FALLA

Reproduir la Torre Eiffel era un projecte que Manolo Blanco havia estat pensant durant temps. Sembla que va trobar el moment per fer la reproducció d'este monument universal. Així que, amb l'ajuda de José Martínez Mollà, es va projectar la falla de J. R. Jiménez de 1974 on la figura principal anava ser la reproducció a escala de la torre de l'enginyer Alexandre Gustave Eiffel.

Recórrer a la reproducció d'un monument conegut per tothom és un mode habitual de les falles, les quals es mouen per un estil figuratiu i natural en la seua estètica i representació. De fet, en les dècades centrals del segle xx, es posa de moda i «esdevingué norma la reproducció sistemàtica de models clàssics, a l'estil de Regino Mas, amb una caricatura més o menys agressiva, però sense cap transgressió dels cànons clàssics (Castelló i Mozas: 2008: 43)». Així que els carrers i les places valencianes acolliren tota mena de Moisès, Colossos, Estàtues de la Llibertat i altres escultures de les civilitzacions grega i romana. Amb tot açò de la figuració com a mode de representació també esdevé la representació d'objectes inerts com puguen ser edificis i monuments. Així que els artistes fa-

Falla de Luis Santángel-Matías Perelló de Julián Puuche de 1968. A. BAYARRI
Falla del carrer de Baix-Mesón de Morella d'Arturo Martínez de 1969.

llers intenten copiar estes conegudes edificacions a una escala conforme la composició del cadafal. Este recurs es coneix com *monumentalisme*.

Manolo Blanco va conformar com a centre de la falla la reproducció de la Torre Eiffel de 6,60 metres d'alçària. Per a la seua execució va estudiar l'original i la va dibuixar sobre un full de paper mil·limetrat a una escala d'1/22, amb la qual podia extraure la quantitat de material necessari i servir de guia per a la composició de tota la torre i conformar un tramet de fusta idoni i fidedigne a l'original. El fet d'escollir el monument parisenc per excel·lència, com diem, va estar en una idea que li rodava pel cap. No obstant això, de ben segur que es va inspirar en altres reproduccions que ja van estar presents als cadafals fallers.

Exemples d'este estil, amb la reproducció de la Torre Eiffel, són el cadafal que duia per lema *No a la píndola*, plantat per Arturo Martínez Areal l'any 1969 a

l'encreuat de carrer de Baix – Mesón de Morella que, per la seua disposició amb la torre i la cigonya, sembla ser la font d'inspiració de Manolo Blanco. I també la falla de Julián Puuche a la demarcació de Luis Santángel - Matías Perelló de l'any 1968, on la torre, amb cigonyes al seu voltant, roman damunt d'una bola del Món. Altres exemples de *torres-eiffels* esdevingudes en falla són les plantades a la plaça de l'Ajuntament l'any 1666 per José Barea Sánchez sota el lema de *Ahí queda eso*, la qual tenia una altura de 32 metres i la reproducció feta per Carlos Cortina Beltrán l'any 1929 a la plaça de Mariano Benlliure, una falla que duia per lema *El concurs de les belleses*.

Com la idea del cadafal *Tot de París* era plasmar allò de les cigonyes que porten els nadons des de la capital francesa, l'artista xatívi va confeccionar diverses cigonyes al voltant de la torre i una d'elles, que feia de coronament, es va disposar en la cúspide amb la curiositat de no dur un nadó sinó una

Part de darrere de la falla *Tot de París* de Manolo Blanco (J. R. Jiménez, 1974). El xiquet de la imatge és Manuel J. Blanco Climent, fill de l'artista. ARXIU M. BLANCO

Plànols a escala 1/22 per a la reproducció de la Torre Eiffel elaborats pel propi artista faller. ARXIU M. BLANCO

pastilla, que com es pot apreciar a l'explicació, era d'aquelles anticonceptives. El centre de la falla es va reforçar amb un gran cascavell que suportava la pròpia torre, molt ben executat davant de la dificultat per la seua geometria esfèrica i l'acabat en color daurat. També hi era difícil l'estructura de la falla, d'uns 11 metres d'alçària, atès que la torre no tenia cap component estructura a l'interior i l'entramat de fusta feia alhora de disseny i d'estructura per suportar el pes de la cigonya principal.

Per sota, la falla estava composta per cinc escenes on els ninots estaven disposats sobre unes bases quadrangulars, les quals estaven pegades al centre de la falla. Aquesta tipologia de falla, amb la confecció d'un únic cos, era freqüent en aquelles dècades atès que fins mitjans dels huitanta no veurem la disgregació de les escenes del cos central.

Tant a l'esbós com a les fotografies s'observa un gran nombre de ninots,

al voltant d'una quinzena, tots fets de reproducció de cartó a partir d'un motlle d'escaiola. La majoria de les figures eren de Martínez Mollà, el qual les va modelar per a les seues falles de secció especial de València.

La falla va obtindre el segon premi de la secció especial, per darrere de la plantada per l'artista valencià Mario Leonart al barri del Carme i que duia per lema *Tele-Pato*.

MANOLO BLANCO, L'ARTISTA FALLER¹

Quan **Manolo Blanco Sancho** (Xàtiva, 1939) realitza la falla de *Tot de París*, ja portava deu anys fent falles, atès que el 1964 va realitzar la seua primera falla per a la comissió de Tetuan junt Esteve Arnau i amb la qual va aconseguir el primer premi. Durant estos primers anys, l'artista faller va combinar la feina de vendre roba al mercat junt la tasca de fer falles, sobretot la de la comissió

¹ Sobre l'artista xativí, ens hem centrat en el context de la dècada dels setanta. Per a més informació remetem al lector al treball Tortosa (2020).

de Tetuan, de la qual era faller. A partir de 1974, ja es dedicarà quasi per complet a obrar falles. En este sentit cal veure la relació de falles que va plantar, ja que des de 1964 fins el 1969 només plantarà la falla de Tetuan, dos seran en 1970 (Tetuán i Enríquez), tres cadafals el 1971 (Tetuan, Sant Jordi i Enríquez), dos el 1972 (Tetuan i Sant Jordi) i també dos el 1973 (Verge del Carme i Tetuan).

Aleshores, el 1974 la seua producció fallera es va veure augmentada a quatre falles grans i una infantil, i serà l'any de l'estrena del seu taller. És curiosa l'anècdota que, abans de començar aquell exercici, Manolo Blanco li va comentar a son pare que volia anar-se'n a treballar al taller de Josep Martínez Mollà a València i deixar-se la tasca de venedor, amb la qual cosa son pare, per què no se n'anara, va decidir junt el fill construir la nau al carrer del Forn del Vidre. De fet, la torre Eiffel es va iniciar a fer a una casa del carrer de les Santes, on es troba el casal de la Falla de Sant Jordi, i es continuà fent-se en el taller una vegada este fou construït². Aquell 1974, a part de la falla de la comissió de J. R. Jiménez, va fer a Xàtiva les dos falles de Tetuan, que portaven per lema *La nit i Aristogatos*, i la falla gran del Cid-Trinitat, sota el lema *Peripècies*. I per a Alzira, per primera vegada fora de la seua ciutat, va realitzar el cadafal faller de General Asensio –actualment, Camí Nou–, el qual duia per lema *Xé quin món* i que va aconseguir el 2n premi de la secció especial.

La relació entre l'artista Manolo Blanco i la falla J. R. Jiménez va acabar el 1975 després de realitzar el cadafal d'aquell any que duia per lema *Des-*

partar. Després de l'èxit del primer any, calia seguir amb la mateixa dinàmica i es va optar per renovar l'artista xativí, una renovació que va tindre un inici amb dificultats. En un primer moment, l'artista demanava la quantitat de tres-centes deu mil pessetes per a fer la falla, atès que hi havia altres comissions de la ciutat fent pressió. La comissió també va tantejar l'artista Salvador Soria, guanyador de les falles d'Alzira l'any anterior, on van haver-hi contactes. Finalment, l'artista socarrat va acceptar el pressupost final de dos-centes setanta-cinc mil pessetes però amb la condició que si guanyava el primer premi la quantitat seria augmentada en quinze mil pessetes. Aquell 1975, amb esta falla, Blanco va obtindre el tercer premi de la secció especial mentre que a Alzira va aconseguí el primer premi de la secció especial amb la falla de Camí Nou, la qual duia per lema *Velocitat*.

El 1975 Manolo Blanco ja portava a Xàtiva un bagatge tres primers premis absoluts i des d'aleshores assistirem a una etapa que ha passat a la història de les falles de Xàtiva com l'època de l'hegemonia artística de Manolo Blanco, on cal remarcar l'extraordinària època en la falla del Raval, on la supremacia de Manolo Blanco comença l'any 1976, ja que aconseguí cinc primers premis en sis anys, un èxit que s'estenen en el temps amb els dos primers premis de l'especial per a la falla Molina-Claret.

El bon ofici i el seu tarannà l'han portat a aconseguir el palmarès més impressionant que ha pogut obtenir cap artista faller dels que han treballat i treballen a Xàtiva. De les 131 falles que

² Testimoni de Manolo Blanco durant una entrevista realitzada el 9 de gener de 2024.

ha realitzat, 55 d'elles a Xàtiva, cal destacar els següents guardons: dèsset primers premis de secció especial a Xàtiva (Tetuan, 1964, 1965 i 1970; Carme, 1973; Raval, 1976, 1978-1981; Molina-Claret, 1982 i 1983; R. Argentina, 1992, 1993, 2001 i 2002; Sant Jordi, 1999 i 2000), sis primers premis a Dénia (Centre, 1984-1986, 1988-1990), quatre primers premis de secció especial a Alzira (Camí Nou, 1975 i Plaça Major, 1982, 1984 i 1986), un primer premi de secció especial a Gandia (Lluís Belda, 1994), un primer premi de secció especial a Torrent (Ramón i Cajal, 2001) i les quatre incursions en la secció especial del cap i casal (Sueca-Literat Azorín, 1998, 1999, 2006; Malva-rosa, 2005), on cal destacar el tercer i cinquè premi amb les primeres participacions. També cal destacar la presència de Manolo Blanco a llocs com Carcaixent, Cullera, Alberic, Silla i, sobretot, Énguera, població on durant molts anys ha plantat la falla El Trampot (1981, 1986-1988, 1994-2006).

L'EXPLICACIÓ DE LA FALLA

Tot de París és el lema de la falla que va escollir l'artista Manolo Blanco per a plasmar tot allò relacionat amb les lli-

Part davantera de la falla Tot de París de Manolo Blanco (J. R. Jiménez, 1974). ARXIU RT

bertats provinents de la capital francesa. La relació entre el discurs narratiu de la falla i la seua posada en escena està amb la Torre Eiffel, una icona parisenca per posar en context allò que es volia criticar. Amb la presència de distintes cigonyes al voltant de la torre, on alguna d'elles portava en un paquet de tela un nadó, queda clara la

LEMA **Tot de París**

ARTISTA Manolo Blanco Sancho

POETA Llorenç Martí Talens

« Damunt d'eixa torre airosa,
que te fama d'universal,
campecha una gra cigüenya
mirant ahon descarregar.

Pòrta en lo pico una còsa
que vòl la "inflació" curar,
pero, per moltes pastilles,
el bombo seguix tocant. »

« La dichosa torre Eiffel
campecha un gran colomer.
¡Vinguen cigüenyas a manta,
¡jala! portanmos chiquets! »

« Mira, aguardat, altra vòlta
tinguém en dança a París.
Hasta els conills se espabilen
i carreguen sense fí. »

« ¿Que fa eixe home en la escopeta
apuntant a la cigüenya?...
¿Que vòl matarla?... ¡Pero hòme,
si la culpable no es ella! »

« I es que ha vist que la cigüenya,
ans de ell puchar a l'altar
i dir que "sí", ya li pòrta
un flamant o bòn regal. »

« Asó si que pica i vòla.
Misteri i mólta intenció.
¿Qué fá eixa fresca chavala
rodechá de monyicots?...

¡¡l son de distintes raçes!!
¿Qué haurá corregut el mon,
"escribint" cartes a Francia
desde totes les nacions? »

« El lema "TOT DE PARIS",
un cuento per als chiquets,
un dir: ¡"Que hi-ha ròba estesa!"
i un chòc que no te may fí. »

« ¡Si hasta els animals se asocien
a tanta fòrsa i poder!
Míren si no als "pura sangre"
que dalt rebusnen també.

En cambi huí ¡Mare meua!
¡Tot vá a perra, caballers!
Parelles que el fóc "abrasa"
i acrits clamen als bombers. »

idea de centrar-se en tot allò del naixement dels fills i les conseqüències que pot derivar en certes situacions familiars o de parella. De fet, el fil argumental de tota la falla és el de voler jugar amb el fet de tindre fills i l'ús de píndola anticonceptiva, una novetat d'aquells anys setanta, la qual ja estava legalitzada a França des de 1967. A l'Estat espanyol es va legalitzar la seua comercialització i ús l'any 1978, la qual cosa va suposar que uns quants anys anteriors fora un tema reivindicatiu i de debat. El cadafal juga amb què les cigonyes ja no porten xiquets des de París sinó que ara porten pastilles anticonceptives, la qual cosa provoca un efecte contrari. A la pròpia explicació, Llorenç Martí Talens comenta que la píndola que porta la cigonya «vol la "inflació" curar» i sembla que el seu efecte no és el desitjat atès que «el bombo segueix tocant».

La referència a l'ús de les pastilles anticonceptives va estar una crítica present a les falles. No només es va fer ressò esta falla sinó altres de la ciutat. El cadafal que Antoni Grau va plantar a l'avinguda República Argentina, que duia per lema *Avui el que no corre vola*, utilitzava el tema de les cigonyes i deia que «la cigonya parà, els xiquets plorant, les pastilles a montóns» i ens afirmava que «la pastilla en augment i la família decreixent». També, el propi Antoni Grau, a la falla de Sant Jaume advertia de l'ús d'estes píndoles.

Esta temàtica de l'ús o no de les píndoles es desenvolupa a les distintes escenes. A la primera es fa una crítica vers les dones, en concret amb una dona, «rodechà de monyicots» i cadascú d'una raça, la qual va decidir tindre fills amb distintes parelles, una opció que en aquell moment era una verta-

dera transgressió i que va esdevindre en crítica social i moral. A la segona de les escenes apareix un matrimoni a punt de casar-se on el padrí sosté a un marejat nuvi, qui en aquell moment se n'adona que la novia està embarassada. Es tracta de posar en solfa les infidelitats en les parelles, una crítica habitual dels cadafals fallers d'aquella època amb allò de "posar les banyes".

Altra de les escenes presents al cadafal era la relacionada amb les llibertats que van assumint les dones a poc a poc, un aspecte que no era gent vist per una societat establida des d'una visió masculina. En l'explicació i exposició d'estes crítiques, era habitual fer una comparança amb temps anteriors. De fet, esta explicació fa ús d'açò en afirmar que «en la edat de pedra, la dóna, al home rendida, li fea més carantines que un payaso en plena pista», amb una claredat en la lectura entre línies de què en aquell moment no ocorria.

Altra escena feia crítica sobre com festejaven els nuvis durant aquella època dels setanta, amb una comparativa de com es feia en èpoques passades. Un resum d'allò que és volia fer palès és la següent estrofa: «se veu cada parelleta tant "fundida i apretà", que si ensen vostè el mechero, apartes, que explotarà». Respecte a este escena, Llorenç Martí ens retrau el tema principal afirmant que «no es estrany que les cigüenyas no paren de viachar». Tot plegat, la crítica, ben exposada, feia referència als embarassos en situacions de parelles que no s'han casat.

Una última escena, representada magistralment amb una família amb molts fills, fa crítica sobre la poca funcionalitat de les píndoles anticonceptives atès que ens afirma que «menuda

caterva se asoma pel caixó portant pastilles "anti-orbi" per a evitar la "inflació". Fins i tot, la trama argumental de l'escena ens mostra al marit amb escopeta «apuntant a la cigüenya?...», on llegim visualment que no vol augmentar més la família.

Analitzar les crítiques falleres de dècades passades és un estudi de les preocupacions de la societat d'aquella època. En este cas hem vist una preocupació social i moral amb la utilització o no de les pastilles anticonceptives i tot allò que pot provocar. En este sentit, tant l'artista com el poeta han fet una exposició de la temàtica on el qui la va visitar o llegir va poder fer una reflexió d'este tema.

LLORENÇ MARTÍ TALENS, L'AUTOR DE L'EXPLICACIÓ³

Tot de París va ser el lema d'una falla que va estar explicada magníficament per Llorenç Martí Talens, un poeta xativí que va conrear la literatura fallera durant bona part del segle xx. Molt probablement, l'encàrrec de versar la falla de la comissió de J. R. Jiménez siga el darrer treball de poesia festiva realitzat per Llorenç Martí. De fet, va estar una encomanda realitzada pel seu gendre, Vicente Torres Agustí, qui aleshores va ser membre de la falla i que aquell any va ostentar el càrrec de president de festejos. La figura de Llorenç Martí Talens no ha estat encara descoberta pel col·lectiu faller i, en este sentit, hem considerat redescobrir-la i fer una primera aproximació a la seua biografia.

Llorenç Martí Talens (Xàtiva, 1906-1980) ha estat uns dels poetes festius més prolífics de la nostra ciutat, sobretot en les dècades centrals del segle xx. La seua obra s'ha centrat en les explicacions de falla així com altres treballs poètics d'aspecte líric, amb la lloança a les falleres majors, o amb un aspecte crític, descriptiu i festiu, els quals han estat inserits en els llibrets de falla.

Es va casar amb María Bernabéu Soro i van tindre quatre fills: Lorenzo, Antonio, Maruja i Mario. Dedicat professionalment dins del món bancari, va ser director del Banco Español

Llorenç Martí Tales. Fotografia inserida al Llibret de Màrtirs de la Revolució de 1948. FOTO VILA / ARXIU RT

³ Les dades d'este apartat sobre el poeta Llorenç Martí Talens estan extretes dels testimonis dels seus nets Toni i Llorenç Martí, de la seua neta Maria José i de Marisa Mejías, als quals agraïm la seua aportació i amabilitat. La data de la xerrada va ser el 22 de gener de 2024.

de Crèdit a les oficines de la Vall d'Uixó, Énguera i Xàtiva, amb la qual cosa li va suposar tindre temps per les vesprades per practicar les seues aficions preferides: les falles, la poesia i la fotografia. De fet, Llorenç Martí va ser un dels fundadors de l'Agrupació fotogràfica Setabense d'aficionats (AFSA) l'any 1952 (Corts, 2014), junt altres aficionats com ara els seus amics Adolfo Garcia i Pepe Sisternes. Esta afició a la fotografia ha comportat que els seus familiars tinguen una excel·lent col·lecció d'imatges familiars així com de caire artístic. L'amistat amb Adolfo Garcia va fomentar un major coneixement del material fotogràfic així com la constant presència de Llorenç Martí en l'estudi atès que era qui li portava els comptes del negoci. Amb l'aparició de les càmeres de vídeo, el nostre poeta es va dedicar a realitzar filmacions dels seus viatges per la costa o a l'Alhambra de Granada, per exemple, i que després editava amb la inclusió de veus en off de la seua dona o del seu amic Rafa Mira sobre textos elaborats per ell.

El vincle amb les falles comença a la plaça de Mossèn Urios, lloc on vivia en la dècada dels anys quaranta, atès que va formar part de la comissió d'aquella placeta l'any 1944 i va ostentar el càrrec de vicepresident⁴. A més a més, va estar l'autor de l'explicació de la falla, obra de J. Morell i que duia per lema *Fe, Grandea y valor*. La falla es presentava amb el següent verset que s'hi trobava inserit a la coberta del llibret:

Coberta del llibre de la Falla de la Plaça Mossèn Urios de 1944. FS22 - AMX

«Así el artista ha volgut, en mística devoció, ensalzar un fet històric que al mon causá admiració»⁵.

El jurat del premi al millor llibret li va atorgar el tercer premi encara que la falla no va aconseguir cap dels cinc premis atorgats⁶. Des d'aquell any va conrear la poesia fallera al llarg dels anys quaranta i cinquanta, majoritàriament, on cal destacar la sèrie inserida en els llibrets de la falla de la plaça dels Màrtirs de la Revolució, actual Sant Jaume. Coneixem

⁴ Llistat de la Falla de la Plaça Padre Urios de l'exercici 1943/1944. LG 1928/8, ARXIU MUNICIPAL DE XÀTIVA (AMX)

⁵ Llibret de la Falla de la Plaza del Padre Urios y calles adyacentes, 1944. FS 22, AMX

⁶ Acta de premis de les Falles de 1944. LG 1928/8, AMX

les obres dels anys 1947, 1948 o 1955 on, a part de l'acurada crítica de la falla, ens delecta amb altres treballs poètics, dels quals cal destacar la secció anomenada *El Criticador* i que respon a una seguida de versos amb crítica social, moral i local. També va realitzar les explicacions d'algunes falles plantades a la plaça de la Trinitat com per exemple la de 1952, obra de R. Daroca i que duia per lema *Don Dinero*⁷.

Llorenç Martí Talens i María Bernabeu Soro. ARXIU FAMÍLIA MARTÍ-MEJÍAS

La qualitat del seu treball va estar recompensada en forma de premis com ara el de millor llibret de falla de 1947, aquell que explicava la falla que duia per lema *De tot un foc*, cadafal plantat a la plaça de Màrtirs de la Revolució per Antoni Grau Tomàs. El jurat estava format per Bernardo Sifre Masiá, Rafael Rubio Furió i Manuel Arenas Delicado⁸. També va ser mereixedor del primer premi al millor llibret de l'any 1954 amb la falla de la plaça de Mossèn Urios, un guardó de 200 pesetes⁹. Un any abans, el 1953, també va aconseguir el premi:

«El primer premio de llibrets fue para la falla de la plaza del Padre Urios, del que es autor don Lorenzo Martí Talens; el segundo para la del Portal de Valencia y el tercero para la de la

plaza del Ayuntamiento, ambos de don Julián J. Piera»¹⁰.

Precisament, amb Julián J. Piera, un altre dels poetes fallers d'aquella època, Llorenç Martí mantenia una sana rivalitat. De fet, esta rivalitat es veia plasmada en el duel de poesies que es feien al Gran Teatre, de ben segur com a fi de festa de les presentacions de la fallera major de Xàtiva, on els poemes de J. Piera eren declamats per Pepe Santamaria i els de Llorenç Martí per Rafa Mira. La participació del poeta en la presentació fallera també va ser constant en la dècada dels cinquanta com, per exemple, a l'esdevinguda l'any 1951, exaltació que va tindre l'ocasió de ser el seu mantenidor¹¹. Al llibret ofi-

7 Llibret de la Falla Plaça del Cid de 1952. FS 22, AMX

8 Acta de premis de les falles de 1947. LG 1928/4, AMX

9 Acta de premis de les falles de 1947. LG 2764/2, AMX

10 Periòdic *Játiva*, 28 de març de 1953. AMX

Contracoberta del programa de mà de la Presentació de la Fallera Major de Xàtiva de 1951. LG1928/8, AMX

cial de les falles de Xàtiva de 1951 apareix el seu discurs de mantenidor de la «*Proclamación de las Reinas Falleras*» sota el títol de *Canto a Játiva y a sus fallas*¹². Amb anterioritat, Llorenç Martí va participar en la primera part de la presentació de l'any 1948, «*por la falla de la plaza de San Jaime, oiremos a D. Lorenzo Martí Taléns, que se encuentra estimulado por los años anteriores*»¹³.

A part dels treballs realitzats per als llibrets de falla, també va conrear poemes lírics i d'altres dedicats a molts indrets de Xàtiva, a la Mare de Déu de la Seu així com a elements de la natura. També publicarà treballs al llibre de la Fira d'Agost com el de l'edició de 1957 amb el poema *Caminos*, dedicat a l'amic Adolfo Garcia.

El 1974, el llibre de la falla J. R. Jiménez va tindre la sort d'acollir l'explicació de la falla d'aquell any, a més de gaudir de la poesia dedicada a la fallera major Maribel Martín Martínez. També va publicar el treball en vers *Nit de la Plantá*. En el llibre de la Junta Local Fallera d'aquell any va signar la poesia lírica dedicada a la fallera major infantil M. Cristina Martí Lacalle.

L'any 1978, Les falles de Xàtiva volgueren reconèixer la seua tasca en versar explicacions falleres i col·laborar en els llibrets de les comissions així com de la Junta Local Fallera. Llorenç Martí Talens va rebre la distinció de Faller d'Honor d'aquell any. Uns anys més tard de la seua defunció, la falla del Cid-Trinitat li va retre un homenatge amb la publicació d'alguns treballs al llibret de 1983.

11 *Las Provincias*, 20 de març de 1951. HEMEROTECA MUNICIPAL DE VALÈNCIA

12 Llibre Junta Local Fallera de Xàtiva de 1951. FS-22, AMX

13 Programa de mà de la Proclamació de la reina fallera Isabel M. Gozalbes Vera, Gran Teatre 27 de febrer de 1948. LG 1928/5, AMX

Els que l'han conegut diuen que era una persona educada i presumida, sempre anava ben vestida amb corbata i jaqueta, i molt puntimirat en tot allò que feia. Esta qualitat era assumida a l'hora de l'elaborar els seus poemes, ja que va tindre cura d'escriure bé en valencià, dins de les possibilitats de l'època i d'acord amb la seua formació autodidacta. De fet, es preocupa per utilitzar el *Diccionario general valenciano-castellano* de J. Martí y Gadea.

A més a més, a Llorenç Martí Talens cal reconèixer-li la virtut en resoldre la dificultat d'elaborar unes crítiques a una època on la censura era patent i fer crítica política, local, social o moral era quasi impossible sense la utilització de recursos enginyosos per salvar elsensors, i més quan els seues ideals estaven bastant lluny d'allò dictat pel règim autoritari.

CODA

L'anàlisi de la falla *Tot de París* ha estat un exercici per valorar una època de canvis tant a la societat xativina com a les pròpies falles. Sempre és interessant rellegir les crítiques per vore els problemes i les inquietuds d'una societat. En este cas, la societat de fa cinquanta anys, la qual començava a assumir un canvi polític que la portaria a aconseguir més llibertats. Les falles aprofitaren este canvi per posicionar-se com una gran festa amb la qual es defensaven i s'enaltien les identitats valencianes. Acostar-se a les falles n'era una forma de conrear la cultura valenciana. Poetes, artistes, falleres i fallers han estat uns actors principals que han afavorit este acostament.

BIBLIOGRAFIA

CASTELLÓ LLI, J. I MOZAS HERNANDO, J. (2008): "Art i falles en la frontera: un recorregut històric" dins CATALÀ, J. (Coord.): *Falles i art: 40 anys transitant per la frontera*, Universitat Politècnica de València, València, pp. 38-61.

CORTS, X. (2014): "L'aniversari d'AFSA", *Xàtiva; punts de vista* <<https://ximocorts.blogspot.com/2014/06/laniversari-dafsa.html>> [Última visita: 28 de gener de 2024]

TORTOSA GARCIA, R. (2020): "Els Blanco, nissaga d'artistes fallers", *Lligams. Falla Avinguda de Selgas - Planas de Tovar 2020*, AC. Falla Avgda. Selgas i Planas de Tovar, Xàtiva, pp. 204-227.

Llibrets

Cid-Trinitat, 1952 i 1983

Espanyoletó, 1974

Ferrovària, 1974

J. R. Jiménez, 1974

Màrtirs de la Revolució

(Sant Jaume), 1948, 1955 i 1974

Mossèn Urios, 1944

República Argentina, 1974

Sant Feliu, 1974

Junta Local Fallera, 1974, 1978

Llibre de la Fira, 1957

Les Falles de Xàtiva de 1974

Joan Quilis i Ródenas

LLicenciat en Geografia i Història.

Membre d'Esfaxat

46

47

El
Verí
del
Foc
17

Tele-pato, Mario Lleonart Herrereo, Falla Verge del Carme, 1974. ARXIU R. TORTOSA

1

1974 és un any molt important dins de les falles de Xàtiva, va significar un fort ressorgiment de la festa ja que es va poder veure com cinc noves comissions plantaven monuments en les places de la nostra ciutat. A les nou comissions ja existents: Tetuan-St. Francesc, Mercat, República Argentina, Espanyoleto, Verge del Carme, Raval, Selgas, Sant Jordi i Sant Jaume, es van sumar unes altres cinc: el Cid-Trinitat, Sant Feliu, Joan Ramon Jiménez, Ferroviària i Benlloch-Alexandre VI. Passar de nou comissions a catorze va significar un fort augment del cens faller, que durant tota la dècada dels anys setanta va anar creixent considerablement. També va significar més competitivitat entre les comissions, la qual cosa es va traduir en una major qualitat en els monuments.

Però comencem fent un poc d'història i pegant una mirada a la situació de la Xàtiva sociopolítica d'aquella època.

UN POC D'HISTÒRIA

La situació política i social en 1974 era prou convulsa, encara que el règim intentava donar una imatge de tranquil·litat a la majoria de la ciutadania. En els primers anys de la dècada dels anys setanta ja hi havia moviments en alguns sectors de la societat que anaven preparant-se per a la desaparició de la dictadura. En 1972, l'oposició al règim crearà la Taula Democràtica del País Valencià (Buforn, 2018:11-15), on s'aglutinaven tendències de totes les maneres contràries a Franco.

Un altre aspecte que cal recordar és el sindicalista. Pràcticament, durant la primera meitat de la dècada dels anys setanta, es va consolidar un moviment sindical antifranquista. Es va crear l'USO (Unió Sindical Obrera) (Brígido, 2021:186-187). Recordem que en la data de la qual estem parlant encara predominava el sindicat únic de la CNS, també conegut com a sindicat vertical. Ací, a Xàtiva, tenia la seua seu en el carrer Corretgeria, enfront d'un dels laterals de l'antic hospital. La CNS, en la nostra ciutat, va estar dirigit, des del díhuit de setembre de 1973, per Mariano López Estrada¹. Uns anys més tard, per l'esdevindre del temps, en aquest mateix edifici van estar ubicats els sindicats UGT i CCOO.

1974 va viure les conseqüències de 1973, que va ser un any prou complicat. En l'àmbit mundial va destacar la crisi coneguda com del petroli, produïda a conseqüència de la guerra, anomenada del *Yom Kipur*, que van enfrontar a Israel, per un costat, i a Egipte i Síria per un altre (Vidal-Folch, 1990: 256-257).

¹ Efemérides dins del llibre de la Fira, *Játiva en Agosto 1974*.

Va ser un any amb moltes revoltes estudiantils. A València, alguns professors de la Facultat de Filosofia i Lletres, foren expedientats i la facultat de Medicina tancada (Buforn, 2018:12-13).

Però, possiblement, el fet més destacat d'aquell 1973 va ser la mort en atemptat de l'almirall Carrero Blanco. Aquest fet es va produir quasi a les portes de les Falles de 1974, ja que la data exacta va ser el 20 de desembre de 1973. L'atemptat va produir un fort impacte en la societat espanyola, ja que Carrero Blanco es donava com a possible successor del cabdill, com a cap de l'estat, quan aquests desapareguera.

En 1974, Xàtiva era una ciutat de 22.329 habitants², prou tranquil·la, però en la que ja es movien alguns sectors de la societat preparant-se per al que podia ocórrer després de la desaparició de Franco. En 1975 es formava el grup Montcada-20, membres del qual escrivien en la premsa defensant el patrimoni local i les senyes d'identitat valencianes i, encara que es donen a conèixer en aquest any, amb anterioritat ja publicaven en la premsa regional (Buforn, 2018:11-15).

També cal recordar que en 1974 estava actiu a Xàtiva una secció del Front Revolucionari Antifeixista i Patriòtic, més conegut per les seues sigles FRAP, que s'havia creat en la nostra ciutat uns anys abans (Brígido, 2021:182-185).

L'Ajuntament de Xàtiva, encapçalat per Eduardo Llagaria, continuava sent fidel al règim i possiblement, com a premi d'aquesta fidelitat, l'alcalde de la nostra ciutat va ser elegit com a diputat provincial³ de la Diputació de València, la qual estava presidida per un altre xativí, José Antonio Perelló Morales.

Un altre fet destacat d'aquest any es va produir el 2 de febrer de 1974, quan la Col·legiata de Xàtiva es va consagrar com a Basílica Menor⁴, rang que va ser atorgat pel Papa Pablo VI. Possiblement, per aquest motiu, el dimarts 19 de març de 1974, Televisió Espanyola va retransmetre per a tot el país la missa des de la Col·legiata. D'aquest esdeveniment es va fer ressò la premsa de l'època, com és el cas del diari *Levante* del 20 de març⁵. Es comentava el fet que, en plenes festes falleres, es televisava per a tota Espanya la missa. Cal recordar que en aquells anys tots els diumenges i dies de festa Televisió Espanyola, l'única cadena que existia, retransmetia una missa des d'una localitat diferent i aquell 19 de març li va correspondre a Xàtiva. En la televisió de 1974, a banda de la missa dels diumenges, també es podien veure sèries com *Cannon* o *Kung-Fu*, programes infantils com *La casa del relox* o *Las aventuras de Gaby*, *Fofó i Miliki* o programes tan mítics de teatre, com *Estudio 1*⁶.

En la Fira d'agost de 1974 es van donar dues novetats importants. Per una part, es va celebrar el primer concurs de tir i

² *Extracto de la memoria anual de Secretaria correspondiente al año 1974* dins del llibre de la Fira, *Játiva en Agosto* 1975.

³ *Levante*, dijous 14 de març de 1974, p. 21.

⁴ *Efemérides* dins del llibre de la Fira, *Játiva en Agosto* 1974.

⁵ *Levante*, dimecres 20 de març de 1974, p. 20.

⁶ Programació de *Las Provincias*, diumenge 10 de febrer de 1974.

arrossegament, que hui en dia encara se celebra i, per una altra, es va celebrar el primer Festival de la Cançó, encara que aleshores es denominava, i així apareixia en el programa d'actes del llibre de la Fira: primer Festival "Folk" en valencià⁷. Els participants d'aquell primer festival foren: Aplec, Llavors, Rumors de vent, Enrique Angulo, Ricardo Vera, Manolo Miralles, Renaixença i Llum d'Alba (Soro, 2015: 5-10).

LES COMISSIONS

Però passem a parlar de falles. Com havem dit, en 1974 apareixen cinc noves comissions. D'aquestes, les del Cid-Trinitat i Sant Feliu no era la primera vegada que constituïen una comissió però havien estat un llarg període sense fer-ho. Respecte a la plaça de la Trinitat, podríem dir que és el bressol de les falles de Xàtiva, ja que Blai Bellver va plantar el primer cadafal faller de la ciutat en 1865. Uns anys més tard, en 1933, Francisco Climent Mata, l'altre impulsor de les falles en la nostra ciutat, també hi va plantar un monument, però aleshores la plaça es denominava de Blasco Ibáñez. La comissió de Sant Feliu recuperava un emplaçament per a ubicar la seua falla, en el qual, des de 1965 fins a 1967, s'havien plantat monuments. La comissió de Benlloch recuperava l'antic emplaçament d'una falleta infantil que durant alguns anys de les dècades dels quaranta i cinquanta del segle passat havia ubicat allí el seu monument i d'alguna manera es consideraven hereus d'aquella falleta. Sols, les comissions de Joan Ramon Jiménez i Ferroviària, encetaven en els seus emplaçaments unes noves ubicacions falleres.

En realitat, la dècada dels anys setanta del segle passat, va ser un bon període per a la creació o restauració de comissions. Cal recordar com la plaça de Sant Jordi, que després de dotze anys sense veure falles en aquesta ubicació, en l'exercici 1970-71 creava una nova comissió i novament plantaven monuments en aquest emplaçament. Un exercici més tard, en el de 1971-72, es restauraran tres comissions. La Falla de plaça de Sant Jaume, encara que la denominació en aquells anys era la de *Martires de la Revolució*, ubicació de la qual la podem considerar com una de les de més arrels falleres de la nostra ciutat, perquè en 1933, quan la plaça portava per nom de Méndez Nuñez, s'hi va muntar la primera falla. En aquest mateix exercici també van reparar les comissions de Selgas-Tovar, que en 1961 ja va muntar una falla, i la de la Verge del Carme, que en 1962 i 1963 ja va plantar monuments. En l'exercici 1972-73 seria en la plaça del Raval, on es crearia una nova comissió encara que la tradició de muntar falles en aquesta barriada venia de lluny, ja que en 1936 ja es muntaven. A mitjan dècada, més en concret en l'exercici 1976-77, es creava la comissió de Molina-Claret, ubicada en una de les zones de creixement urbanístic de Xàtiva (Sánchez, 2014).

El motiu de l'aparició de noves comissions on per tradició no hi havia hagut unes arrels falleres, cal buscar-lo en l'augment demogràfic de la població de Xàtiva, que portarà un creixement urbanístic de la ciutat i, per tant, la creació de noves barriades més enllà de l'Albereda i del nucli històric. Les comissions de l'Espanyolet i República Argentina foren les primeres que

⁷ Programa oficial de festejos dins del llibre de la Fira, *Játiva en Agosto 1974*.

aparegueren i es consolidaren durant la dècada dels anys seixanta del segle xx. En aquells anys, també Selgas, Verge del Carme i Sant Feliu constituïren comissions, però no seria fins a la dècada dels setanta quan es consolidarien, sumant-se a aquestes, en 1974, les de Joan Ramon Jiménez, Ferroviària i, un poc més tard, Molina Claret. En dècades posteriors continuarien apareixent noves comissions en zones de nova creació urbanística.

La falla J. R. Jiménez es va crear en una zona d'expansió urbanística. La comissió fallera fent un passacarrer per la barriada l'any 1974.

Però també aquesta dècada veuria la desaparició d'una comissió històrica de Xàtiva, era la que plantava el seu monument en la plaça d'Enríquez que en 1972 va realitzar la seua última falla. Encara que alguns membres d'aquesta comissió fundarien uns anys després la comissió de Benlloch-Alexandre VI, que ja hem nomenat més cap a dalt.

L'ESTAMENT FALLER DE 1974

Les falles xativines estaven dirigides per la Junta Local Fallera. Des de la instauració del règim franquista, l'Ajuntament, de Xàtiva controlava aquest estament i, per tant, controlava també totes les comissions de la ciutat. El càrrec de president de la junta era elegit per l'alcalde i requeia sempre en un regidor de confiança de l'ajuntament (Alborch, 2018: 117-118). En l'any que estem parlant, la Junta Local Fallera estava presidida

per Salvador Albero Egea. Aquesta persona va ser nomenada per l'alcalde Eugenio Blasco en l'exercici 1970-71 i va romandre en aquest càrrec durant sis anys, fins l'exercici 1975-76. A Salvador Albero cal reconèixer-li l'interès per la creació d'un museu faller, el qual estaria en el palau d'Alarcó, on es volia ubicar la Casa de la Cultura, un projecte que no es va realitzar. Aquesta persona va estar molt vinculada a l'ajuntament ja que també desenvolupava el càrrec de regidor de Foment i Indústria (Alborch, 2018: 117-118).

La Junta Local Fallera de 1974 estava formada pel president que ja hem mencionat, per un secretari, Rafael Ballester Ramos, el qual estaria en aquest càrrec fins a les falles de 1980⁸ i per un sotssecretari, Juan González Macias, qui repetiria a l'any següent en aquest càrrec però que després ja no tindria continuïtat⁹. També formaven la Junta

⁸ Xàtiva en Falles 1980, Junta Local Fallera.

⁹ Xàtiva en Falles 1975, Junta Local Fallera.

Local Fallera catorze vocals, els quals eren un representant de cada comissió i eren coneguts com els delegats de la Junta Local Fallera. Crida l'atenció com eren de reduïts els càrrecs importants de la junta, on destaca l'absència de vicepresident. Aquesta figura apareixeria en l'exercici següent i seria ocupat per Joaquín Bañuls Sanchis, qui també formava part de l'ajuntament de Xàtiva com a segon tinent d'alcalde i regidor de tràfic i seria el substitut de Salvador Alberó com a president de la junta en l'exercici 1976-77¹⁰. Per descomptat, tots els que formaven part de la junta eren homes. En aquesta etapa de les falles, les dones encara estaven lluny de tindre un paper actiu i protagonista i es limitaven sols al paper de falleres majors o dames d'honor.

LES FALLERES MAJORS DE XÀTIVA

El protagonisme de ser Fallera Major de Xàtiva, en aquell any de 1974, va recaure en Maria Amparo Esplugues Rodenes, que va estar acompanyada per les dames d'honor Mari Luz Sánchez Pérez i Maria del Carmen Sebastiá Camarasa. L'exaltació de la Fallera Major i de la seua cort es va realitzar en el Gran Teatre (actual Sant Domènec), el dimecres 6 de març a les onze de la nit. Actuaren com a presentador Rafael Francés Ferrero que, entre altres coses, era regidor de l'ajuntament. El mantenidor va ser Àngel Villena. Cal destacar, d'aquest acte, que va actuar el cantant argentí Luis Aguilé, artista amb prou de renom en aquells anys. Aquest acte és arreplegat per la prem-

sa de l'època, ja que els diaris *Levante* i *Las Provincias* es fan ressò d'ell¹¹.

Respecte a la Fallera Major Infantil, el privilegi va recaure en aleshores xiqueta Maria Cristina Martí Lacalle, que va tindre com a dames la seua germana Maria del Rocío Martí Lacalle i per les xiquetes Maria del Pilar Maset Sanchó i Elena Maria Nogueroles Laguía. Com veiem el nombre de dames era diferent entre la Fallera Major que sols entenia dos i la infantil amb tres.

Possiblement, en aquest 1974, el nombre de dames infantils estaria influenciat pel fet de què una d'elles era la germana xicoteta de la Fallera Major. De totes maneres, en els dos casos són números reduïts si comparem la cort d'honor de l'any següent, en el qual, La Fallera Major va tindre quatre acompanyants i la Fallera Major infantil sis. En aquests anys no estava reglamentat el nombre de dames d'honor i podia oscil·lar dependent de les necessitats o compromisos de cada exercici.

Respecte a la Fallera Major Infantil i una de les seues dames, que era la seua germana xicoteta, cal dir que eren netes del Catedràtic de llengua i literatura Àngel Lacalle, qui va exercir com a professor durant alguns anys en el nostre Institut José de Ribera però també filles de Jimena Lacalle, que també va ser professora de llengua i literatura en el mateix Institut. Respecte a Maria Cristina Martí Lacalle, hem trobat en el diari *Levante*, del huit de març de 1974¹², una entrevista realit-

10 *Xàtiva en Falles 1976*, Junta Local Fallera.

11 *Levante*, 13 de març de 1974, p. 20 i *Las Provincias*, 13 de març de 1974, p. 36.

12 *Levante*, dimecres 5 de març de 1974, p. 25.

Falles de Xàtiva

1974

Fallera Major Infantil de Xàtiva María Cristina Martí Lacalle**Dames**María Pilar Maset SanchoMaría del Rocío Martí LacalleElena María Nogueroles Lagua**President Junta Local Fallera**Salvado Albergo Egea**Fallera Major de Xàtiva**María Amparo Esplugues Rodenes**Dames**Mari-Luz Sánchez PérezMari-Carmen Sebastià Camarasa**Cens faller infantil**

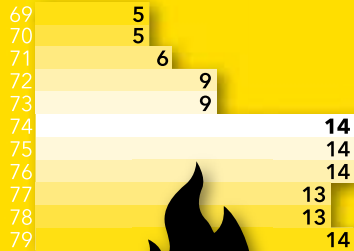
Cid 32	26 / 81 %	6 / 19 %
St. Jaume -	-	-
Tetuan 64	46 / 72 %	18 / 28 %
Mercat 12	12 / 100 %	-
Raval 110	49 / 45 %	61 / 55 %
St. Jordi 42	-	42 / 100 %
Espanyoletó 49	19 / 39 %	30 / 61 %
Selgas 88	46 / 79 %	12 / 21 %
Carme 58	-	-
Argentina 108	72 / 67 %	36 / 33 %
Sant Feliu -	-	-
Benlloch 31	8 / 26 %	23 / 74 %
Ferrovària 17	10 / 59 %	7 / 41 %
J. R. J. 66	48 / 73 %	18 / 27 %
TOTAL 589	336 / 57 %	253 / 43 %

Cens faller

Cid 58	21 / 36 %	37 / 64 %
St. Jaume 49	32 / 65 %	17 / 35 %
Tetuan 64	26 / 41 %	38 / 59 %
Mercat 49	25 / 51 %	24 / 49 %
Raval 87	45 / 52 %	42 / 48 %
St. Jordi 115	76 / 66 %	39 / 34 %
Espanyoletó 107	48 / 45 %	59 / 55 %
Selgas 88	36 / 41 %	52 / 59 %
Carme 100	55 / 55 %	45 / 45 %
Argentina 105	55 / 52 %	50 / 48 %
Sant Feliu 74	31 / 42 %	43 / 58 %
Benlloch 106	54 / 51 %	52 / 49 %
Ferrovària 76	31 / 41 %	45 / 59 %
J. R. J. 63	16 / 25 %	47 / 75 %
TOTAL 1141	551 / 48 %	590 / 52 %

Nombre de falleres i fallers obtingut a partir dels censos oficials i completat amb els llistats dels llibrets de falla. Hi ha comissions falleres que no planten falla infantil però si tenen comissió infantil. No obstant això, és difícil completar una estadística real, atès que hi ha falleres infantils presents al llistat de falleres adultes, aspecte que també passa amb els xiquets o, fins i tot, ambdós estan inclosos al cens major. Cada comissió va seguir un criteri distint.

Falles grans

Nombre de falles

14

Ferroviària*
L'amor en el transcurs del temps
Vicent López Gallego
4t 3a (14é)

J. Ramón Jiménez*
Tot de París
Manolo Banco Sancho
2n Esp (2n)

Sant Jaume
Farols
Antoni Grau Cros
4t 2a (10é)

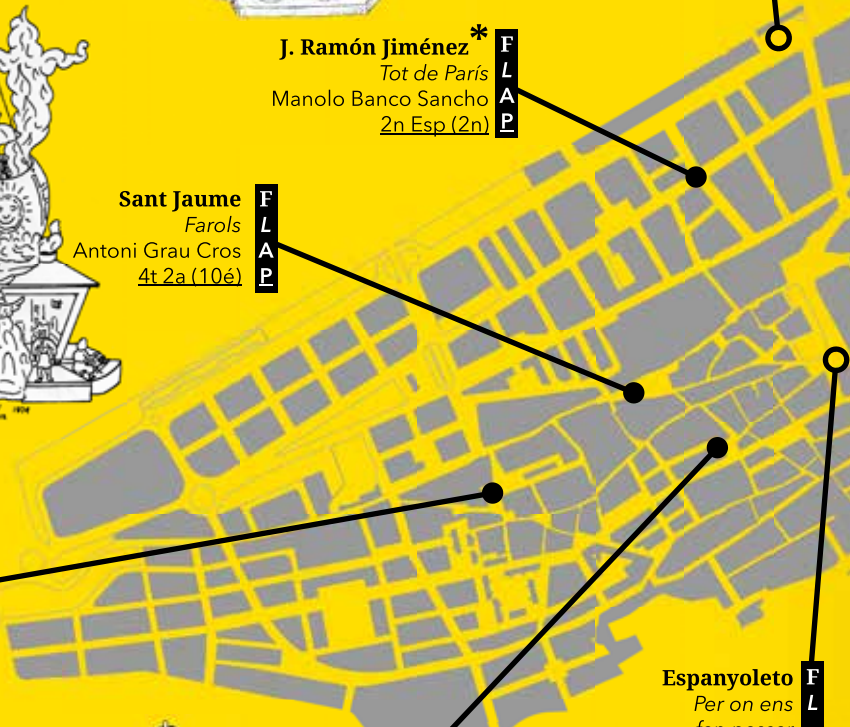
Raval
Coses de Xàtiva
Estebán Arnau Gómez
3r 1a (6é)

Sant Feliu**
Gat Per llebre
Antoni Grau Cros
1r 2a (8é)

Espanyoleto
Per on ens fan passar
La Comissió
1r 3a (11é)

F República Argentina

L *Hui, qui no corre, vola*

A Antoni Grau Cros

P 1r 1a (4t)

F Verge del Carme

L *Tele-pato*

A Mario Leonard

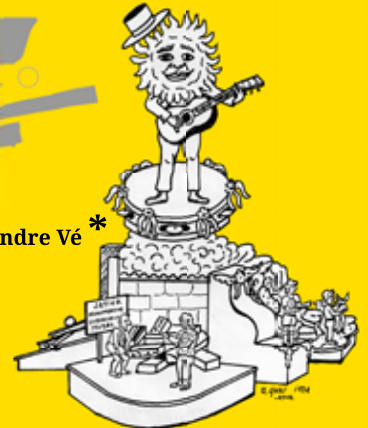
P 1r Especial (1r)

F Selgas

L *Coses d'avui*

A Antoni Sáez Mancebo

P 2n 1a (5é)

F Benlloch - Alexandre Vé *

L *Turisme*

A Antoni Grau Cros

P 2n 2a (7é)

F Cid-Trinitat **

L *Peripècies*

A Manolo Blanco S.

P 3r 3a (9é)

F Mercat

L *Quijotades*

A Enrique Viguer

P 2n 3a (12é)

F Sant Jordi

L *Temptacions*

A Antoni Sáez Mancebo

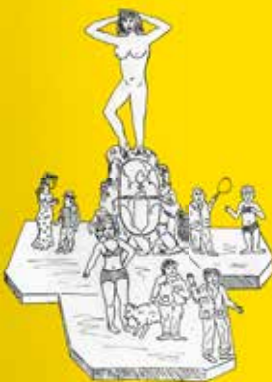
P 3r 3a (13é)

F Tetuan

L *La Nit*

A Manolo Blanco Sancho

P 3r Esp (3r)

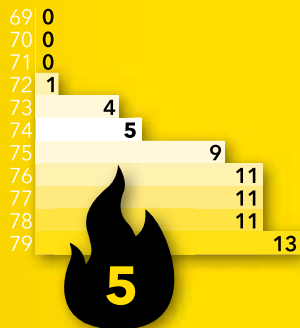
● Lloc de plantà falla gran

* Nova Creació

○ Lloc de plantà falla gran i infantil

** Represa d'activitat

Falles infantils

F República Argentina
L La rateta presumida
A La Comissió
P 1r premi

Nombre de falles

F Espanyoleto
L Loquilàndia Km 0
A Paco Roca Chorques
P 2n premi

F Cid-Trinitat
L A les falles per la història
A J. Morata
P 3r premi

F Tetuan-Sant Francesc
L Los Aristogatos
A Manolo Blanco Sancho
P 4t premi

F Ferroviana
L Els llibres
A Amador Cano Angulo
P 5é premi

zada per l'escriptor i poeta xatívi José López Selles. Entre altres coses, ens diu que no havia sigut mai fallera i que aquell any era la primera vegada i damunt ho feia com a Fallera Major de Xàtiva. Açò vol dir que la xiqueta, i amb tota seguretat la major, no van haver de passar cap selecció ni se l'exigia estar censada en cap comissió ni tindre cap experiència com a fallera. També ens parla un poc d'ella, dient-nos que estudia cinquè d'EGB i que l'assignatura que més li agrada és la llengua. També comenta que en el temps lliure estudia piano i solfeig. Respecte a les falles, els actes per als que més il·lusió tenia eren la presentació, l'ofrena i la cremà.

L'exaltació de la Fallera Major Infantil es va realitzar el diumenge 3 de març, a les onze del matí, en el Gran Teatre (actual Sant Domènec). El presentador va ser José Gil Blesa i el mantenidor no podia ser altre que l'avi de la xiqueta, el professor Ángel Lacalle. En els dos diaris regionals també apareixerien ressenyes sobre aquest acte¹³.

La premsa també es fa ressò del vi d'honor que les dues falleres majors i les seues dames celebraren en els salons de *Circulo Setabense*. A ell assistiren les autoritats locals, els membres de la Junta Local Fallera de Xàtiva i les falleres majors i presidents de les diferents comissions. No sabem el dia exacte de la celebració però en la premsa apareix ressenyat el 14 de març de l'any que estem tractant¹⁴.

ELS MONUMENTS I ELS ARTISTES FALLERS

Com hem dit, en 1974 van haver 14 comissions. Cinc d'elles ja plantaren cadafal infantil: Tetuan-Sant Francesc, República Argentina, Espanyoletó, Ferroviària i Cid-Trinitat). Aquesta és l'època en què començaren a gestar-se les comissions infantils i que, a poc a poc, anirien consolidant-se dins de cada comissió de Xàtiva.

La comissió Verge del Carme, encapçalada pel seu president Joan Martínez i Signes, presentaven el monument que portava per lema *Telepato*, el qual va ser el guanyador del primer premi d'especial d'aquell any. La falla va ser realitzat per l'artista de València Mario Leonart. A aquest artista li cap l'honor d'haver sigut l'únic que en la dècada dels anys setanta va guanyar un primer premi de secció especial, superant a Manolo Blanco i Antonio Grau que durant aquests deu anys i molts més van acaparar multitud de primer premis de la secció especial (Tortosa, 2007). El motiu d'haver-se decidit per aquest artista va ser per recomanació del xatívi Pepe Martínez Mollà, artista amb qui havien treballat en el monument de 1972. En un primer moment la comissió de Verge del Carme es va adreçar a Martínez Mollà però al tindre molta feina i no poder fer-los la falla els va recomanar a Mario Leonart, qui tenia el taller prop del seu. La falla va estar pressupostada en 210.000 pessetes¹⁵. El monument presentava com a cadafal central una espècie de cabàs ple de pans i un

¹³ *Levante*, divendres 8 de març de 1974, p. 16 i *Las Provincias*, divendres 5 de març de 1974, p. 35.

¹⁴ *Levante*, dijous 14 de març de 1974, p. 21.

¹⁵ Informació facilitada per Rafael Montaner Almiñana, exmembre de la comissió Falla V. del Carme.

gran tassó o pitxer també ple de pans i, sobre aquest element, dos grans ànecs. El tema que criticava, com es pot extraure del seu lema, era la dolenta qualitat dels programes de la televisió d'aquells anys.

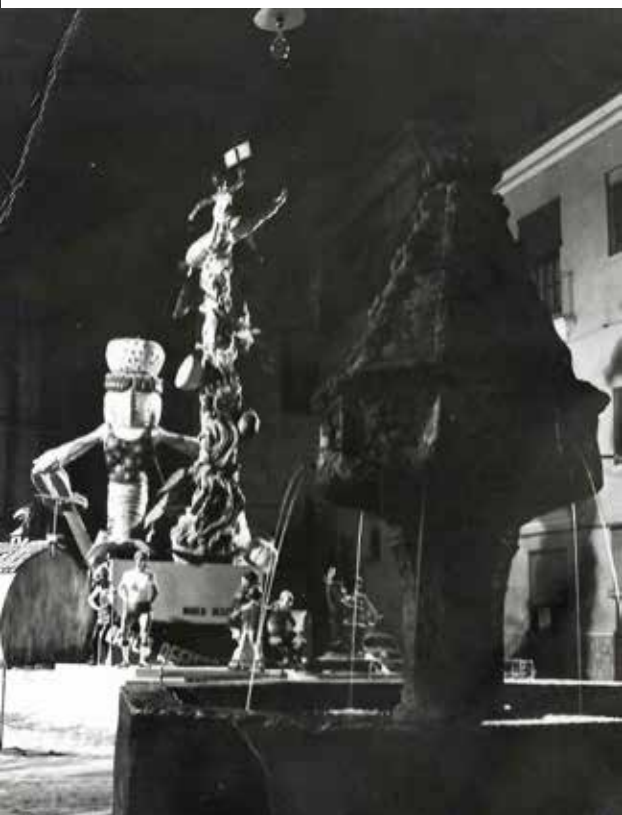
El segon premi de la secció especial va ser per al monument de la comissió Juan Ramón Jiménez-Escultor Esteve, que era com es denominava l'actual comissió de Joan Ramon Jiménez, que aleshores era presidida per Fernando Cuenca Juan. Aquesta falla portava per lema *Tot de París*, obra de l'artista xatívi Manolo Blanco Sancho i tenia un pressupost de 275.000 pessetes (Tortosa, 2003: 46). S'ha de dir que aquesta comissió era la primera vegada que plantava falla i ho va fer aconseguint

un important segon premi d'especial. El monument presentava un cadafal central en el que es podia veure un gran cascavell i sobre aquest una torre Eiffel de la que sobreeixia una cigonya. Venia a criticar la influència de París sobre la societat valenciana sobretot en el tema de les modes. Els següents versos de l'explicació de la falla resumeixen un poc el que es volia representar:

«D'allí mos vé el modernisme
de turistes melenuets
i chavales "tan fresquetes"
que d'espant mos deixen muts.
I, clar, per no ser mosatros
mens qu'ells en "art i progrés"
mos deixem també melenes,
i, de róba... tot... o rés».¹⁶

El tercer lloc d'especial va ser per a la falla *La nit*, plantada també per l'artista Manolo Blanco, en aquesta ocasió per a la comissió de Tetuán que aleshores estava presidida per Joaquín Esplugues Pastor (Sánchez, 2014: 29-30). En el cadafal central es representava un fanal i asseguda sobre aquest element apareixia una gran mona. La crítica principal venia a ser la falta de llum en els carrers de Xàtiva. En els versos de l'explicació podem llegir:

«L'altre dia jo anava pel Mercat
i vaig vore algun bulto
que ni era gos ni gat.
I és que per la nit sempre
si el carrer no està allumat
pots tropear-te molt prompte
amb algun cas desgraciat».¹⁷

De Manolo Blanco, l'autor d'aquestes dos últimes falles, podem dir que ha sigut un dels artistes més guardonats de les nostres falles. Va començar en el taller de Josep Martínez Mollà i va plantar la seua primera falla en 1964, junt amb Esteve Arnau, per a la comissió de la plaça de Tetuán, a la qual pertanyia també com a faller. A banda de Xàtiva també va plantar falles en poblacions com Gandia, Alzira, Carcaixent, Dénia, Silla, Torrent, Énguera i València (Tortosa, 2007: 70-71).

Aquest artista, a banda d'aquestes dues falles amb les quals va obtindre premis en la secció especial, aquell mateix any també va realitzar el monument gran de la comissió del Cid-Trinitat, que duia per lema *Peripècies* amb el que va quedar tercer de la segona secció i el monument infantil de la comissió de Tetuán, *Los aristogatos*, que va obtindre un quart premi.

Respecte a les falles infantils, la guanyadora del primer premi va ser la comissió de la República Argentina amb la falleta *La rateta presumida*, realitzada per l'artista Antoni Grau Cros. Aquest artista ha sigut un dels més premiats de la nostra ciutat encara que la majoria dels guardons hi són en monuments grans. Però també va construir falles infantils, ja que els seus orígens és fent falles infantils al costat de son pare, el també artista Antonio Grau Tomàs. La primera que se li re-

¹⁷ Llibret explicatiu de la Falla Tetuan, 1974.

La nit de Manolo Blanco Sancho (Tetuán-St. Francesc, 1974). Arxiu RT

Peripècies de Manolo Blanco Sancho (Cid-Trinitat, 1974). Arxiu RT

La rateta presumida i Hui qui no corre vola d'Antoni Grau Cros (R. Argentina, 1974).

corda va ser la plantada en la plaça de Sant Pere en 1953, *El llop i els tres porquets*, amb la que obtindria el primer premi (Quilis, 2020: 237-238).

Antoni Grau també plantarà el 1974 els monuments grans de les comissions de República Argentina, Sant Feliu, Benlloch i Sant Jaume. Per a República Argentina fa *Hui, qui no corre vola*, amb el qual obté el primer premi de la secció primera; per a Sant Feliu farà *Gat per llebre*, qui queda primer de la segona secció; per a la comissió de Benlloch plantarà *Turisme* i l'obtenció del segon premi de la segona secció i, per últim, per a la comissió de Sant Jaume, aleshores anomenada *Martires de la Revolució*, va obrar *Farols*, mereixedora del quart premi de la secció segona.

Però continuem amb els premis importants de les falles infantils. El se-

gon premi va ser per a la falla de la plaça de l'Espanyoletto, que portava per lema *Loquilandia km. 0*, la qual va ser obra de Paco Roca Chorques i és considerada com la segona falla plantada per l'artista xatívi. La primera va ser *Una ciutat d'ensomni*, plantada l'any anterior també per a la comissió infantil d'Espanyoletto, amb la que va obtenir un quart premi (Sanvictorino i Benet, 1997: 70-77).

Però en 1974 Paco Roca s'atreveix a pegar el bot als monuments grans i plantarà també per aquesta mateixa comissió la falla que duia per lema *Per a on ens fan passar*, la qual va aconseguir el primer premi de la secció tercera. Aquests anys són els inicis d'un altre gran artista xatívi com és Paco Roca i serà en aquesta comissió d'Espanyoletto on ell començarà i on, a poc a poc, anirà consolidant-se com artista faller, realitzant grans monuments i

Per a on ens fanpassar de Paco Roca i la Comissió (Espanyoletto, 1974).

obtenint importants premis, tant en els monuments grans com en els infantils.

El tercer premi va ser per a la comissió del Cid-Trinitat amb el monument *A les falles per la història* realitzada per Josep Morata. Aquest era mestre d'escola de professió, aficionat a les falles, també membre de la comissió del Cid-Trinitat i amic de Paco Roca, per tant suposem que algun assessorament tindria per part d'aquest per a elaborar la falleta (Morata, 1997: 78-79).

A banda dels artistes esmentats, també van plantar monument artistes com Antonio Sáez, que ho va fer per a les comissions de Selgas amb *Coses d'Avui* i Sant Jordi amb *Les tentacions*. Va quedar segon de la secció primera i tercer de la secció tercera, respectivament. Aquest artista va muntar la seua primera falla en 1973 per a la comissió de Sant Jordi i el millor premi el va

obindre en les falles de 1979, amb la falla infantil plantada per a la comissió de Selgas Tovar, *Entre rises i jocs*, mereixedora del primer premi d'especial (Martínez, 2010: 83-87).

Un altre artista local que va plantar aquell any va ser Esteban Arnau Gómez i ho va fer per a la comissió del Raval amb la falla *Coses de Xàtiva i d'actualitat*. Aquest artista va començar en el món de les falles amb Ramon Morell a partir de 1964 i, durant cinc anys treballaria conjuntament amb Manolo Blanco per a després continuar en solitari. En 1975 se li coneixen les últimes falles que va fer, les quals foren els monuments gran i infantil de la comissió del Raval (Quilis, 2015: 64-65).

Un altre artista que treballar en les falles de 1974 va ser Amador Cano Angulo, que farà el monument infantil de la comissió de la Ferroviària, *Els llibres*,

amb la consecució del cinquè premi. Cal dir d'aquest artista que, durant la seua infantesa, va promoure falles al voltant del carrer Caputxins els anys 1948, 1949 i 1950, de les quals va ser president i artista (Quilis, 2015:59). Va ser membre fundador de la comissió de la Ferroviària i així el veiem censant com a vocal en el llibret de la comissió d'aquell any¹⁸.

En 1974, a banda de Mario Lleonart, treballaren altres artistes forans com Enrique Viquer Romero, que farà la falla *Quijotades* per a la comissió del Mercat, la qual va quedar segona de la tercera secció. Aquesta falla serà l'única que aquest artista plantarà a Xàtiva. D'Enrique Viquer cal destacar que en el seu taller es va formar i va fer els seus primer passos en el món de les falles el gran artista Manolo Algarrá¹⁹, , que lamentablement va faltar en abril de 2022. També cal comentar que Enrique Viquer va ser germà del també artista faller Manolo Viquer que plantaria un any abans en la nostra ciutat per a la comissió del Raval (Sánchez, 2015: 37-38).

Un altre artista forà va ser Vicent López Gallego, que plantarà per a la Ferroviària *L'amor en el transcurs de la vida* amb la consecució del quart premi de la secció tercera. Com en el cas anterior, aquesta seria l'única falla que faria per a una comissió de Xàtiva. De Vicent López Gallego podem dir que va començar en el món de les falles amb el seu oncle José López Díaz, també va treballar amb el polifacètic Rafael Raga Montesinos, que a

banda de fer falles, també va ser cartellista i artista gràfic²⁰.

En les Falles de Xàtiva, la dècada del setanta és una època dominada per dos grans artistes locals, Antonio Grau Cros i Manolo Blanco Sancho. Destaca la quantitat de monuments plantats i la qualitat d'ells. Aquests dos artistes van ser els grans dominadors de les falles de Xàtiva durant molt de temps, els qual van acaparar nombrosos primers premis dels monuments però també de ninots indultats i premis d'enginy i gràcia.

ELS LLIBRES

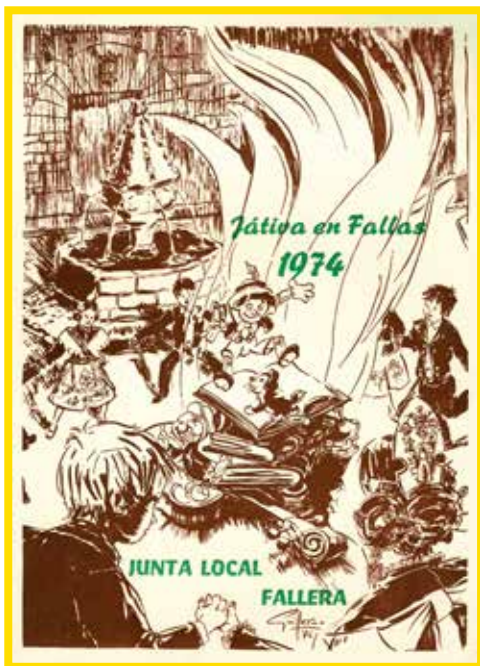
Els llibres de falles de meitat de la dècada dels anys setanta del segle passat estaven encara molt lluny dels llibres actuals. En ells, igual encontrem textos en valencià com altres en castellà i molts dels que estan en valencià ho fan d'una manera no normativa. De totes maneres és d'admirar que en els llibres de falles perdurara l'essència de la llegua valenciana com es feia en els orígens de la festa i dels llibrets de falles.

Gran part dels textos que encontrem estan escrits en vers i una gran quantitat no van signats, per tant, no podem conèixer el seu autor. El que si signa els seus textos és José López Selles, que durant molts anys –també en 1974–, va ser l'autor dels versos a les Falleres Major de Xàtiva en el llibre de la Junta Local Fallera però que també escriurà versos en els llibrets de diverses comissions.

¹⁸ Llibret explicatiu de la *Falla Ferroviaria y adyacentes*, 1974.

¹⁹ <https://www.levante-emv.com/fallas/2022/04/06/emotivo-homenaje-algarra-suegro>.

²⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=2nLqrPlmYJE>.

Coberta del llibre de la Junta Local Fallera, *Játiva en Fallas 1974*, obra de Guillermo Sanchis.

El que si encontrem en els llibres és una preocupació incipient per fer alguna cosa més que l'esbós de la falla i les fotografies de les falleres majors. En el llibre de la Junta Local Fallera de 1974 encontrem un text del professor i catedràtic Ángel Lacalle Fernández. El seu text es titulava *La fiesta de las Fallas* i suposem que la participació d'aquest professor vindria perquè les seues netes Maria Cristina Martí Lacalle i Maria del Rocío Matí Lacalle, eren la Fallera Major Infantil i dama, respectivament. El text d'Ángel Lacalle tractava sobre el gremi de fusters i el costum de cremar el parot la vespra del dia de Sant Josep. També encontrem altres

textos com *Fallas en Játiva* signat per José Ombuena, aleshores director del diari *Las Provincias* o *No puedo escribir de Játiva* signat per José Molina Plata, director de *Levante*. També hi ha escriptors locals com Enric Camànyez, que presentava el text *Romeria* realitzat amb vers²¹.

En aquest mateix any però en el llibre de la comissió de la Ferroviària, encontrem l'article *Per què encara fem falles?*, un text escrit en perfecte valencià per Agustí Ventura, actual cronista de la ciutat. L'autor, entre altres coses, ens parla d'una reedició de *La Creu del Matrimoni* de Blai Bellver i també fa una defensa de la nostra llengua, la qual pràcticament es conserva en les falles i manté el valencià (Ventura, 1974).

Podríem dir que els llibres, a partir de 1974, comencen a evolucionar i bona prova d'açò seran els editats per la comissió de la falla del Cid-Trinitat a partir de 1975, el quals estaran impresos en valencià normatiu i on destaquen les explicacions dutes a terme pel canalí Josep Maria Ballester (Alborch, 2018: 111-112). Aquesta comissió va obtenir quatre primers premis de llibrets seguits.

Les mesures del llibre continuen sent reduïdes, entre uns 21 i 24 cm de llargària i uns 15 i 17 cm d'amplària. Respecte a les portades, encara veiem alguns exemples, com els de les comissions del Mercat i Ferroviària, que encara presenten l'esbós del monument com l'element principal de la portada. Altres com Verge del Carme, Espanyoletto, Ben-

²¹ *Játiva en Fallas 1974*, Junta Local Fallera. Xàtiva.

lloch, República Argentina i Selgas, juguen amb l'escut de la comissió com l'element important de la portada. De totes maneres encontrem alguns exemplars interessants. Per exemple, la portada de llibre de la comissió de Sant Feliu és una reproducció de la portada que va fer el famós cartellista valencià Josep Renau en 1936 per a la publicació fallera *Xàtiva en Falles*. La portada del llibre de la comissió Joan Ramon Jiménez també és una reproducció però aquesta vegada del pintor i artista faller xatívi Francisco Climent Mata. En aquesta ocasió es reproduïx la portada de la publicació *Xàtiva Fallera* de 1935. També ens pareixen interessants les dues portades realitzades pel cartellista i pintor local Jaime Rullán. Es tracten de les portades de les comissions de Selgas-Tovar i de Tetuan²². També cal recordar la portada del llibre de la Junta Local Fallera, la qual va ser feta per l'aquarellista xatívi Guillermo Sanchis. Hem de recordar d'aquest pintor que va fer en la nostra ciutat una incursió en el món de les falles amb la realització del monument infantil *Art i treball* per al carrer Sant Agustí en 1945 (Sánchez, 2014: 100).

En aquell 1974, el llibre que va obtenir el primer premi va ser l'editat per la comissió del Raval. En ell destaquen un xicotet homenatge al pintor Joaquín Tudela, nascut en aquella barriada, i dos extensos versos d'Enric Camànyez Ubeda, *La Barriada del Raval i Somni*²³.

Coberta del llibre de la Falla del Raval, guanyador del primer premi al millor llibret de 1974.

EL PAPER DE LES DONES

Parlarem ara un poc del paper de la dona en les falles de 1974. El primer que s'ha de dir és que, en aquella època, les dones encara no desenvolupaven càrrecs rellevants dins de l'organigrama de les comissions ni de la Junta Local Fallera. En els diferents llibrets que hem pogut consultar, les dones sempre estan limitades a la figura de la Fallera Major i a la seua cort, no presentaven cap càrrec important i és més, les dones que formaven part de la comissió eren dones solteres i una vegada casades

²² Llibrets explicatius de la Falla plaça Tetuan i de la Falla Avda. de Selgas-Planas de Tovar y adyacentes, 1974.

²³ Llibret explicatiu de la Falla del Raval, 1974.

deixaven la falla. La prova de què les dones casades no estaven vinculades a la comissió estava en la celebració del "sopar homenatge a l'esposa del faller". Aleshores, mentre la dona romania en casa, el marit sí que podia gaudir de la festa.

Respecte a la cort de la Fallera Major, aquesta ha evolucionat molt. Hui en dia, sols encontrem a la Fallera Major i a la Fallera del Foc, inclús en algunes comissions ja han eliminat a la fallera del Foc. Però en 1974, encara veiem en moltes comissions que les falleres ostentaven molts títols de reines: la Reina del foc, la Reina de la Simpatia, la Reina de la Flor, la Reina de la Poesia, la Reina del Casal, la Reina del Tro o la Reina de la Bellesa. Totes acompanyaven a la Fallera Major o, com també encontrem denominada, a la Regina Fallera²⁴. Aquelles comissions que ja comptàvem amb falla i secció infantil, cal dir que l'organització de les xiquetes era una còpia al que passava en la secció adulta. Pel temps i, a poc a poc, totes aquestes reines van anar desapareixent i és així com les dones i les xiquetes foren incorporant-se, a poc a poc, al món de les falles i a ostentar càrrecs importants dins de les comissions i, el que és més important, les dones casades van continuar formant part de la comissió.

Cal mencionar un poc el cas de la Fallera Major de la comissió de Joan

Quadre plàstic de la Presentació de Fallera Major de J. R. Jiménez, Maribel Martín. ARXIU RT

Ramon Jiménez, ja que va ser l'actriu Maribel Martín. Perquè poguera acudir a la presentació la comissió li va haver de gestionar i pagar el bitllet d'avió (Tortosa, 2003: 12), ja que estava en ple rodatge d'una pel·lícula. No entrarem en com aquesta artista, que no tenia cap vincle amb Xàtiva, va arribar a ser la Fallera Major, de Joan Ramon Jiménez perquè seria tema per a un altre article.

EL PROGRAMA DE FESTES

El programa festiu de les falles de 1974 és prou similar al de hui en dia, començant per la plantà del dia 15 a la nit i acabant per la cremà del dia 19. Els actes tradicionals de cada dia es mantenen així el 16 és l'entrega de premis, el 17 la visita o recorreguda a les falles, 18 l'ofrena de flors a la Mare de

²⁴ Consultats diferents llibrets de les comissions de 1974.

Déu i el 19 el dia de Sant Josep amb la romeria a l'ermita. En aquest acte sí que hi ha alguna diferència a com es fa hui en dia, ja que aleshores acabava en el domicili del clavaries entrant²⁵ i no en la porta de l'ajuntament com s'hi fa hui en dia i a més, hem de tindre en compte, que aleshores l'ajuntament estava en l'edifici de l'antic convent de Sant Agustí.

Aquell 19 de març també es va fer una correguda de bous a la vesprada. No va ser l'únic espectacle tauri d'aquelles falles perquè amb anterioritat, el diumenge 17, es va realitzar un espectacle còmic-tauri-musical²⁶ en el que la companyia *Bohemios* van lidiar tres jònecs. Els espectacles taurins estigueren durant prou de temps molt lligats a les falles.

Una altra diferència respecte del programa és la celebració del "Sopar homenatge a l'esposa del faller". Aquest sopar va ser un precedent del que després es va denominar "sopar de germanor" i hui en dia és "dinar de germanor". La denominació que tenia en aquells temps ja l'hem esmentada i no és altre que el poc paper que tenia la dona dins de les comissions i més la dona casada que no estava ni vinculada a la comissió i per aquest motiu se li feia un sopar.

Una altra diferència l'encontrem en la cavalcada del ninot, aleshores era conjunta, tant adults com xiquets. Sortia de la plaça de l'Espanyoletó, continuava per la plaça de la Bassa, Albereda d'en Jaume I, baixava a l'avinguda República Argentina, pujava per Carlos Sarthou i tornava a l'Albereda, on concloïa i, en aquest mateix moment, es donaven els premis i les comissions tornaven cadascuna al seu casal²⁷.

Per a concloure, parlarem d'un element que no està inclòs dins del calendari fester però que, de tant en tant, apareix i s'inclou sense demanar permís per a deslluir les celebracions. Parlem de la pluja, que en 1974 també va tindre el seu protagonisme. Segons la premsa²⁸, al voltant de les nou de la nit, va començar a ploure rebaixant la bulliciós de gent que hi havia i deslluïnt els últims actes que quedaven, sobretot, la cremà dels monuments.

Hem intentat donar una visió de com eren les falles de la Xàtiva de 1974, repassant els aspectes més importants d'elles. Com sempre, en les falles entropessem amb la falta de documentació però a poc a poc es van emplenant llacunes i recuperant aspectes oblidats de la nostra història festiva.

²⁵ *Játiva en Fallas, 1974*, Junta Local Fallera.

²⁶ *Ibíd.*

²⁷ *Ibíd.*

²⁸ *Levante*, dimecres 20 de març de 1974, p. 20.

BIBLIOGRAFIA

- ALBORCH I MALLOL GUILLEM (2018): "L'etapa pre-democràtica de la transició a les falles de Xàtiva (1974-1979)", *Falla Molina-Claret 2018*, AC Falla Molina-Claret, Xàtiva.
- BRÍGIDO, PERE (2021): "El moviment obrer de Xàtiva en la segona etapa de la dictadura franquista (1960-1975)", dins *La transició a la Costera*, Associació Amics de la Costera, Xàtiva.
- BUFORN I VALERO, RAFAEL (2018): *Moncada-20. La premsa democràtica a Xàtiva (1975-1979)*, Rafael Buforn i Valero, Xàtiva.
- MARTÍNEZ, BEGONYA (2010). "Pintor de dia, artista de nit", *Argentina 2010*, Falla República Argentina, Xàtiva, p. 83-87.
- MORATA, JOSEP (1997). "Paco, vint-i-cinc anys d'amistat", *Llibret explicatiu Falla Benlloch-Alexandre VI. Març 1997*, AC Falla Benlloch-Alexandre VI, Xàtiva, p. 78-79.
- QUILIS I RODENAS, JOAN (2015): "Artistes fallers. Recapitulació i nous esbrinaments (II). Pintors i fusters camí de la professionalització del artista faller (1942-1967)", *El Verí del Foc, núm. 9*, AC Falla Joan Ramon Jiménez, Xàtiva, p. 48-67.
- (2020): "Els Grau, una família d'artistes fallers", *Llibret explicatiu Falla Avgda. de Selgas - Planas de Tovar. Març 2020*, AC Falla Selgas, Xàtiva.
- SÁNCHEZ I PÉREZ, JOAQUIM (2014): *Quadern de falles Xàtiva 1865-2014*, Junta Local Fallera, Xàtiva.
- SANVICTORINO, PILAR I BENET, JOSÉ M. (1997): "Paco roca, 25 anys de falles infantils", *Llibret explicatiu Falla Benlloch-Alexandre VI. Març 1997*, AC Falla Benlloch-Alexandre VI, Xàtiva, p. 70-77.
- SORO PÉREZ, RAFAEL (2015): *La ingenuïtat del Festival de la Cançó: Els orígens*, Ulleye Xàtiva
- TORTOSA I GARCIA, RAFA (dir.) (2003): "Catàleg anual de la història", *Historia de la falla Joan Ramon Jiménez*, A.C Falla Joan Ramon Jiménez, Xàtiva.
- (2007): "Els primers premis de les falles de Xàtiva (II). El duel artístic entre Grau i Blanco (1964-1985)", *El Verí del Foc, núm. 1*, AC Falla Joan Ramon Jiménez, Xàtiva, p. 63-71.
- VENTURA, AGUSTI (1974): "Per què encara fem falles?", *Falla Ferroviària y adyacentes 1974*, AC Falla Ferroviària, Xàtiva.
- VIDAL-FOLCH, XAVIER (1990): "La doble crisis del Petróleo", dins *Un siglo revolucionario*, Diario El País S.A, Madrid.

Imatges de la cremà de la Falla J. R. Jiménez de 1974 on s'hi pot observar la pluja.

El procés a Gorg. «Falles 1974. Butlletí Bibliogràfic»

Manolo Sanchis Ambrós

Codirector i fundador de la Revista Cendra

68
69

El
Verí
del
Foc
17

editorial

GORG

Airant lo blanc

FALLES 1974

*MENAY
73*

Col·lecció "ELS QUADERNS"

PREU 60 Ptes.

Q

uan apareix la revista *Falles 1974*, les publicacions falleres, després de més de 60 anys, estaven en un atzucac. Els textos havien anat minvant, sent substituïts cada vegada més per una major part gràfica i publicitària, enfocada aquesta última al visitant forà. S'utilitzava el valencià de manera ocasional, principalment en vers. Mantenien una certa dignitat un escàs nombre d'escriptors i publicacions.

Era aquesta una època en la qual no existia cap investigació seriosa del fenomen faller. Des de l'any 1949, només hi havia un títol, *Les Falles*, d'Almela i Vives.

Els anys seixanta i setanta van ser uns anys molt àrids en tots els ambients culturals. Existia en totes les festes populars un control polític i religiós que les feia irrespirables per a una nova generació que no havia viscut la guerra i que volia nous reptes.

Hem de recordar que encara faltaven quasi 10 anys per a projectes innovadors com els de les falles King Kong, Jacomart i Na Jordana, o els de la foguera Sèneca–Autobusos d'Alacant. No podem oblidar que encara faltaven més de 20 anys perquè apareguera la primera tesi doctoral que estudiara el fenomen faller.

En el món dels artistes, després de la desaparició de la generació dels hui considerats com a clàssics, s'estava iniciant una altra, que, sense proposar-s'ho, anava a canviar, en els següents trenta anys, la plàstica, la crítica, el disseny i els mètodes de construcció en els cadafals fallers.

I el pitjor de tot va ser la Batalla de València, que estava per arribar; encara faltaven cinc anys per al seu inici, i només un per a la mort de Francisco Franco. L'any 1974 estava encara tot per vindre.

«No tots els valencians contempen amb indolència com el seu poble es despersonalitza, com València es desvalencianitza. No és tothom apàtic ni despreocupat.

La terra té també bons fills que escolten la seua veu, que estudien amorosament les seues essències i els seus problemes, que contenen la seua idiosincràcia i es mantenen fidels al seu esperit. De fet, el patriotisme no és res més que fidelitat al llegat cultural rebut dels nostres avantpassats, una herència espiritual que no pocs valencians consideren irrenunciable».

Sanchis Guarner (Senent Anaya, 1976).

En el pròleg del llibre *En defensa del Regionalismo. Proceso a la Revista Gorg*, aparegut en 1976, Sanchis Guarner posa de manifest la importància de projectes

literaris com el de la revista literària de divulgació *Gorg*.

El 5 de novembre de 1968 es va presentar la sol·licitud i el 19 de desembre del mateix any el ministre d'Informació i Turisme, Manuel Fraga Iribarne, signava l'ordre de la concessió.

A la publicació se li va atorgar la llicència d'una revista orientada cap a les edicions bibliogràfiques, que havia de donar a conèixer al lector les novetats editorials que arribaven a la redacció.

Segons ens conta el seu director, Joan J. Senent, la revista es va orientar cap al poble pla, ja que els habituals patriotes van donar poc d'ells mateixos.

Els d'esquerres deien que la revista era burgesa i que no anava a contribuir a la revolució social. Va ser un error perquè, segons conta J. Senent, la revista pretenia culturitzar el nostre poble, i la cultura és el progrés pacífic i la millor via per a una afectiva evolució social.

Es completen les opinions de Senent amb la idea que els de dretes van demostrar una vegada més que estaven més morts que vius, sense cap aspiració real, llevat que es considere aspiració no fer res, en cap sentit.

Malgrat tantes dificultats i insídies, la revista, que tractava de mostrar la verdadera identitat del poble valencià, era molt coneguda dins de la societat valenciana, i, quan va ser clausurada per l'Administració, tots els grups, tant de dretes com d'esquerres, estaven d'acord en la seua permanència.

Tots sentien que *Gorg* contribuïa a revitalitzar la seua cultura, malgrat les diferències de criteri, conseqüència indubtable de la falta d'estudis sobre la pròpia cultura i de la penúria informativa regnant (Senent Anaya, 1976: 71).

La revista va aparèixer el juny de 1969, editada i dirigida per Joan J. Senent Anaya¹, i es va convertir en una de les poques publicacions periòdiques escrites en valencià en estos últims anys del franquisme.

Estimem la
nostra llengua

Gorg, que va tindre llicència de revista orientada cap a les edicions bibliogràfiques, va contribuir a revitalitzar la cultura del poble valencià. Dins d'esta empresa, la defensa de la seua llengua. Enganxina que s'hi distribuïa junt la revista. ARXIU MANOLO SANCHIS

¹ **Joan Josep Senent Anaya** (1916-1975). Editor i creador de les primeres llibreries que venien llibres en valencià: Can Boïls, de l'associació Lo Rat Penat, entre 1962 i 1965; Concert Llibres, en 1967, i Tres i Quatre, des de 1967.

GORG

GENER 1971 - 10 PTES.

15

LA INQUISICIÓ AL PAÍS VALENCIÀ (de 1482 a 1834)

- LA PROCESSÓ DEL CORPUS
VISTA PER JARQUE
- RAIMON, LA VEU D'UN POBLE
- TEATRE POPULAR, UN TEMA VIU

72
73

El
Veri
del
Foc
17

EDITORIAL

«La present publicació, com qualsevol altra de moderna en aquesta especialitat, té per objecte informar els seus lectors sobre llibrets editats o per editar i altres publicacions unitàries (incloent-hi les musicals: cançons, discs, partitures, etc.) que puguen interessar-los per a la coneixença, com més completa millor, dels corrents de cultura de les societats actuals, així com dels esdeveniments, problemes i progressos del nostre temps»².

Gorg, núm. 1

Des del seu primer exemplar, la revista va estar vigilada per les autoritats del moment. Va tindre el primer incident per la portada en la qual destacava el títol "La Inquisició al País Valencià".

Conta el seu director que va rebre una trucada del subdelegat provincial a la impremta perquè es retirara immediatament la portada, sota l'amenaça que se li retiraria el número fiscal (Senent Anaya, 1976: 72) a la publicació, després d'un interminable procés administratiu, del qual es dona fe en el llibre *En defensa del Regionalismo. Proceso a la Revista Gorg*. Per aquest procés legal se li va acabar retirant el permís d'empresa periodística, segons acord del consell de ministres de data 5 d'abril de 1972 (Senent Anaya, 1976):

«Por todo ello este Ministerio HA RESUELTO declarar la cancelación de inscripción vigente en el Registro de Empresas Perio-

dísticas a nombre de la empresa individual Juan José Senent Anaya de Valencia».

GORG I LES FALLES

En la col·lecció de *Gorg*, en molt poques ocasions apareix el tema de les festes falleres; en concret ens trobem el tema en els exemplars amb els números 13, 16 i 17, i en l'especial que ens ocupa, aparegut dins de la col·lecció "Els Quaderns" amb el número cinc.

Entre els exemplars corrents, en el número 13, apareix la primera referència en la secció de "Cartes al director", en la qual, en una de les seues cartes, el remitent Ramón Sanchis proposa la introducció de la llengua valenciana en les falles:

«Recordem que la unió fa la força. La millor cosa seria que tots els presidents de falla es reuniren a l'Ateneu Mercantil amb les entitats valencianes i es parlara sobre aquest tema. València necessita la col·laboració de tots si volem que la nostra llengua no es perda».

Completa la carta destacant la importància de promocionar el teatre en llengua vernacla.

La segona referència apareix en l'exemplar número 16, de febrer de 1971, en el qual s'anuncia l'aparició d'un disc en el qual apareixen els textos de Josep Alarte Querol i una selecció musical a càrrec de Francisco Larrea.

² Primeres línies de l'editorial del primer exemplar aparegut en juny de 1969.

L'última menció i la més extensa correspon a l'exemplar del mes de març de 1971, en el qual es fa la ressenya del conegut llibre de Joan Fuster, *Combustible per a falles*.

L'autor, el nou de març de 1963, en la Cavalcada del Ninot de València, va ser cremat en efígie per la Falla de la plaça de Peu de la Creu, en una carrossa que portava el títol "El Món dels Inferns". Apareixia també en una altra carrossa de la mateixa cavalcada, però esta vegada pertanyent a la Comissió Cadis-Literat Azorín, amb una crítica directa al llibre *Nosaltres els Valencians*.

El sociòleg Antonio Ariño considera que la cremada del ninot de Fuster és una de les primeres escaramusses anticatalanistes del món de les falles³. Però això és una altra història.

Tornant a l'article, apareix en les pàgines 19 i 20, en les quals es fa un resum del llibre, en el qual, entre altres coses, diu:

«És llàstima que certs problemes bàsics de la festa encara estiguen per plantejar. Les Falles no han intentat enfrontar-s'hi i qui sap si creuen que els pertoca a ells. Però els comentaristes de les publicacions del ram tampoc no hi han aportat gran cosa. Ben mirat, la premsa fallera no acostuma a brillar per la lucidesa ni per la penetració de les plomes que l'abasteixen: un alt percentatge del seu contingut és tan trivial, tan fastuosament anodí, que fa plorar les pedres».

Joan Fuster

3 Paco Cerdá. *Levante*, dissabte 9 de març de 2013.

Avis important per als lectors d'ELS QUADERNS

Editorial GORG, amb la publicació d'ELS QUADERNS, realitza un esforç econòmic considerable al fixar el preu de cada títol a 30 pessetes. Avuj les despeses d'impremta, composició, paper, confecció i comercialització arriben a nivells molt alts i a xifres importants.

Malgrat tot això, no hem volgut marcar-ne un preu que sobrepassi les possibilitats econòmiques del nostre poble i del lector a què són adreçats. Mantindrem sempre que podrem aquest preu popular i a l'abast de tothom, amb el fi de fer arribar la nostra cultura a tot el País.

Ens calen milers de subscriptors, milers d'homes i dones de bona voluntat, amadors de les nostres tradicions i de la parla nostrada, que, per l'avanç de 300 pessetes de 12 números d'ELS QUADERNS, que rebran successivament, n'asseguren la continuïtat.

Però també deuen haver-hi —n'estem segurs— altres lectors que podran permetre's de pagar-ne un preu bastant més alt. Per això hem establert una subscripció particular anomenada de SUBSCRIPTORS PROTECTORS, per als quals se n'ha fet un tiratge especial de 100 exemplars numerats de l'1 al 100, en paper registre, a 200 pessetes.

Aquests Subscriptors Protectors rebran el seu exemplar a reembossament o en la manera que ells indiquen al formalitzar la subscripció.

Fullet informatiu per als subscriptors d'*Els Quaderns* de Gorg. ARXIU MANOLO SANCHIS

En la pàgina anterior, dibuix de Castanys, que il·lustra l'article *Reflexions d'un ninot de falla* de Joan Fuster, que hi va ser publicat en *El llibre de Tothom* de l'any 1964. ARXIU RT.

«*Gorg i les Falles 1974*, un nou títol i un altre llibre que oferim, fet per als Intel·lectuals que s'incorporen al País Valencià en festes i en una avinentesa singular d'unió de tot el poble al voltant de la celebració de Sant Josep com afirmació de la seua personalitat diferenciada».

De l'especial que va aparèixer el mes de març de 1974, es van fer dues edicions, una d'elles era numerada, amb 100 exemplars, a un preu de 200 pessetes. Aquest exemplar no l'hem vist mai.

També va haver-hi una edició popular, al preu de 60 pessetes, que es va distribuir en els quioscos de tota la ciutat. Aquesta edició comptava amb 110 pàgines impreses en blanc i negre, excepte la portada.

En les seues pàgines, apareix un monogràfic dedicat a la revista, desapareguda l'any 1972, *Pensat i Fet*, que s'havia mantingut en els quioscos des de l'any 1912 i va arribar als seixanta

números. Es completava l'exemplar amb una part gràfica d'Ignasi Bayarri Lluch, conegut com Nassio, Ricardo Zamorano, Antonio Edo Mosquera i Josep Renau Berenguer. Aquest últim va realitzar la portada.

En l'antologia de vint-i-cinc pàgines, apareix una selecció d'articles i il·lustracions apareguts en la història de l'esmentada revista, completant-se la publicació amb els esbossos de les falles de l'any 1974.

Entre els escriptors seleccionats que ens trobem en aquest dossier, estan: Santiago Rusiñol, 1912; Francesc Caballero, 1915; Francisco Almarche Vázquez, 1916; Bernardo Morales San Martín, 1920; Faust Hernández Casajuana, 1923; Maximilià Thous, 1923; José María Juan García, 1923; Lluís Fullana, 1924; José Sanchis Sivera, 1925; Bernat Ortiz Bedito, 1925; Lluís Guarner, 1932; Josep Monmeneu Gómez, 1932; Salvador Carreres Zacarés, 1940; Carles Salvador, 1942; Sofia Salvador, 1945; Bernat Artola Tomàs, 1945, i Guillem Renat Ferris, 1947.

Es completa l'especial amb una selecció d'il·lustracions, aparegudes en diferents èpoques, de Benlliure, Verchili, Vercher, Pinazo, Barreira i Mateu. El més important de l'exemplar són les col·laboracions que apareixen en les seues pàgines, ja que no eren les habituals en la premsa fallera que ens ocupa; marcant un nou estil i una forma diferent de veure les falles, que hui ja és més normal, però que, en 1974, no era habitual.

El primer era el conegut Manuel Sanchis Guarner, qui escriu "Les falles, la festa major de València".

«Els valencians, generalment amb un sentiment patriòtic gens actiu, sentim reviscolar el valencianisme en les festes. La llengua pròpia, tan menystinguda habitualment, es vivifica i dignifica en les festes, i la literatura fallera, en fer-la sempre seua, ha donat un admirable exemple de fidelitat al País. La festa de les falles és la festa per antonomàsia dels valencians, i aquests s'hi senten valencians una vegada a l'any».

Manuel Sanchis Guarner⁴

El conegut poeta Vicent Andrés Estellés⁵ participà amb el poema "D'un any"; Pere Riutort Mestre⁶, amb "Sant Josep de poble: Les falles, festes de poble", plantejà la festa dins d'un àmbit religiós, i Alfons Cucó Giner aportà el seu "Apunts per a un estudi històric de les Falles".

«Naturalment, una anàlisi de les falles com a font de coneixement històric seria, sense dubte, una tasca molt positiva i útil, sobretot pel que implicara d'aproximació directa a uns punts de vista populars "espontanis" o, si més no, menys condicionats que els que hom pot trobar habitualment als clàssics mitjans de comunicació social.

La tasca, però, no és gens senzilla i avui –pel que jo puc dir, com a mínim– ens trobem encara en una situació molt endarrerida».

Alfons Cucó Giner⁷

Joan Fuster⁸, amb "Les Falles i la seua literatura", i Ricard Blasco⁹, en "No és tot de borumballa. La literatura de Falla", treballen sobre els aspectes literaris en les falles.

4 Manuel Sanchis Guarner (1911-1981). Historiador, escriptor i professor.

5 Vicent Andrés Estellés (1924-1993). Poeta, treballà en el diari *Las Provincias*.

6 Pere Riutort Mestre (1935-2021). President de la Comissió Interdiocesana de la província Eclesiàstica Valentina per als textos litúrgics en llengua vernàcula.

7 Alfons Cucó Giner (1941-2002). Va ser catedràtic d'Història Contemporània en la Universitat de València, cofundador del Partit Socialista del País Valencià i senador per la província de València entre 1979 i 1996. La seua vinculació al món de les falles és molt escassa, col·labora en la col·lecció, apareguda per fascicles, *Historia de las Fallas*, de 1990, i la seua signatura apareix en la *Revista d'Estudis Fallers* en 2003. Va ser un dels membres del tribunal de la tesi doctoral de Gil-Manuel Hernández i Martí.

8 Joan Fuster Ortells (1922-1992). La seua participació en la premsa fallera va ser en *Pensat i Fet*, en 1948; en *Levante*, en els extraordinaris de Falles dels anys 1953 fins a 1966, ambdós inclosos; en *Festividad Fallera*, en 1955, 1958, 1965 i 1969; en *Jornada. Diario de la tarde*, en 1961; en *Fuego*, en 1966, i en el llibret de la Falla King-Kong.

«Les falles compten ja amb una “literatura” relativament àmplia. I no em referesc ara a la quantitat insigne de llibrets que des de Bernat i Baldoví fis avui, han anat sortint de les nostres impremtes: al cap i a la fi, el llibret és encara un ingredient de la falla o almenys el seu complement imprescindible».

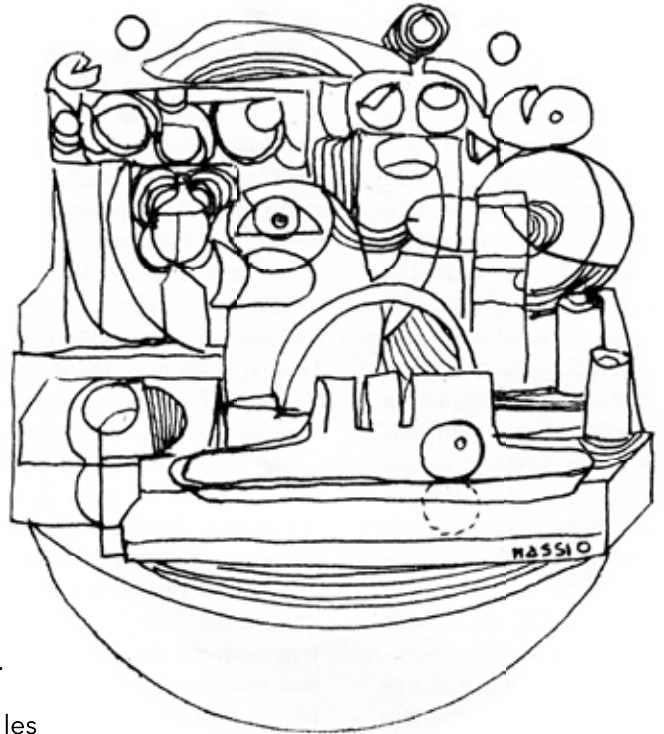
Joan Fuster¹⁰

També col·laboren Guillem de la Plana¹¹, Josep-Lluís Fos Martí¹², Gonçal Castelló¹³ i Rafael Ventura Melià, de qui hem de destacar “El dia que no cremaren Joan Fuster”.

«I aquella vesprada, quasi sense voler-ho ni sense saber-ho, em vaig trobar a la cremada de Joan Fuster en “vera efigie”. Mitja València hi fou present i quasi ni se n’assabentà. Eren festes, eren les falles... Tot marxava del millor mode en el millor dels mons (el nostre).

Sé que, a Fuster, li preguntaren: Com ho has encaixat? I jo diria: Com ho encaixà el País? Molt bé, deixant-ho córrer. El foc vol cartó. Coses de falles. Quan els galls del corral rinyen, les gallines mai no saben exactament per què...»

Rafael Ventura Melià¹⁴

Dibuix de Nassio aparegut a l'especial de Falles 1974 de Gorg.

9 Ricard Blasco Romero (1921-1994). Escriptor, director i guionista de cinema. La seua vinculació amb les falles és a través de *Pensat i Fet*, en 1949; del *Llibre Oficial Faller* de 1980, i en *Historia de las Fallas*, en 1990.

10 Ver n. 12.

11 Guillem de la Plana. Gorg, “L’exportació de falles”, 1974.

12 Josep-Lluís Fos Martí. Gorg. “Els valencians i les Falles”, 1974.

13 Gonçal Castelló Gómez (1912-2003). Gorg. “Ja és hora de posar el Levante en una falla”, 1974.

14 Rafael Ventura Melià (1948-2020). En 1992 va participar en la taula redona organitzada per la Falla de la Universitat Vella, en el Club Diario Levante. La seua signatura va aparèixer en *Ajoblanco*, en 1976; en el llibret de la Falla King-Kong, en 1979, i en *Pensat i Fet* (segona època), en 1995.

Josep Vicent Marqués¹⁵ escriu "El consultori Faller", i Ricard Pérez Casado "Economia de les falles".

«La transformació actual de la festa es produeix en el moment que les bases d'aquesta ciutat canvien. Hauria d'aclarir el parèntesi forçat d'uns anys que tots coneixem, i afegir tot seguit que l'acceleració dels darrers anys ens hauria conduït, igualment, a la situació present.

Aleshores, la festa esdevé en certa mida arqueologia, tot deixant de ser manifestació de les classes i relacions socials que l'havien feta possible al passat. Això i negoci, negoci i relacions públiques o manipulació, tan s'hi val».

Ricard Pérez Casado¹⁶

També trobem Burguera¹⁷, o Rodolf Sirera¹⁸, qui ens ofereix "Falles, música, cançons".

«Vulgen o no, les falles són importants a València, puix mobilitzen una quantitat de gent; per tant, amb una bona direcció, podrien fer molt per la nostra cultura».

R. Esteve Casanova¹⁹

Finalment, cal destacar Francesc Sapena Alaves²⁰ i Amadeu Fabregat i Mañes²¹, autor de "Falles i Societat industrial".

«Les falles, la seua organització, necessiten d'una cara nova. Els més joves no estan ja per a orges i caldrà procedir a un renovellament que possibilita la subsistència fallera en l'evolució socioeconòmica del País. El problema és greu i cal començar a adonar-se'n. Tenim una estructura associativa extraordinària, però cal repintar-la de bell nou. Posar-li sabates noves i canviar-li el vestit. Rentar-li la cara».

15 **Josep Vicent Marqués González** (1943-2008). Escriptor i sociòleg, advocat, col·laborador habitual de publicacions com *El viejo Topo*, *Cuadernos para el Diálogo*, *El País* i *Levante*. La seua firma apareix en el llibret de la falla King Kong, en 1978; en *Nit de Foc*, en 1991, i en *Pensat i Fet* (segona època), en 1995.

16 **Ricard Pérez Casado** fou alcalde de València entre 1979 i 1989, i doctor en Història des de l'any 2000. La seua col·laboració amb el món de les falles va ser institucional.

17 **Francesc de Paula Burguera**. *Gorg*. "Falles i consciència ciutadana", 1974.

18 **Rodolf Sirera Turó**. *Gorg*. "Criptocultura i fugida de la realitat", 1974.

19 **R. Esteve Casanova**. Escriptor i articulista en *El País*, *Avui* i *Liberación*. Crític musical. Col·labora en el diari *Levante*, amb la columna "Contar por no callar".

20 **Francesc Sapena Alaves**. *Gorg*. "Les Falles Infantils", 1974.

21 **Amadeu Fabregat i Mañes**. Escriptor i periodista, va dirigir Ràdiotelevisió Valenciana (RTVV), i col·laborà en *Ajoblanco*, en 1976, i en la revista *De Fallas*, en 1992.

Dibuix de Zamorano aparegut a l'especial de Falles 1974 de Gorg.

BIBLIOGRAFIA

SENENT ANAYA, J. (1976): *En defensa del Regionalismo. Proceso a la Revista Gorg*, Gorg, València.

1974: Entre passat i futur

Joan Castelló Lli

Periodista i membre de l'Associació d'Estudis Fallers (ADEF)

80
81

El
Verí
del
Foc
17

Els atributs d'Atenea de Vicent Luna (Plaça del Caudillo, 1974)

S

i vosté, benvolgut lector o lectora, vol assistir a l'arribada de l'home a la lluna, ho sentim. Ha Arribat tard. El 20 de juliol de 1969, els astronautes Neil Armstrong, Edwin F. Aldrin i Michael Collins van completar la missió de l'Apol·lo XI i van fer realitat que l'home xafara la superfície lunar¹.

Si vosté vol assistir també als Jocs Olímpics de Munic (Alemanya), celebrats en l'estiu de 1972, i conèixer quantes medalles van guanyar els esportistes espanyols, també ha arribat amb retard, però no es preocupe, per a satisfer la seua curiositat li podem indicar que només es va aconseguir una medalla de bronze, l'obtinguda per Enrique Rodríguez Cal en boxa².

Si per contra, vosté vol assistir en la primera fila de la política espanyola al final del franquisme i veure com es fan els primers passos cap a una democràcia homologable en el món occidental, sent comunicar-li que ha arribat massa prompte. Franco morirà en el llit d'un hospital el 20 de novembre de 1975; les primeres eleccions democràtiques en 40 anys se celebraran al juny de 1977 i la Constitució que reconeix que la sobirania resideix al poble no s'aprovarà en referèndum fins a desembre de 1978.

Si també està interessat a saber si Espanya és capaç d'organitzar un Mundial de futbol i conèixer quin resultat va obtindre la nostra selecció, s'ha precipitat en el temps, però li puc avançar que, efectivament, Espanya va ser el país organitzador del Mundial 82 i que va ser eliminada més prompte que canta un gall³.

Fixe's bé, benvolgut lector o lectora, que estem parlant de 1974 i no de 1984. Ací no trobarà a l'omnipresent ull del *Gran Hermano* de l'habitació 101, el de la policia del pensament que tan magistralment va descriure Georges Orwell en la

1 La introducció d'aquest treball és un modest homenatge al gran director Billy Wilder, amb una aproximació als primers passatges (després dels títols de crèdit) de la seua pel·lícula *Irma la dulce* (1963). Es pot visionar l'inici de la pel·lícula en el següent enllaç: <https://www.youtube.com/watch?v=PNUlk7N48LA>

2 Desgraciadament, eixa escassa collita de medalles era l'habitual a Espanya en aquella època, ja que la política de foment de l'esport-base durant el franquisme era pràcticament inexistent, excepte alguna campanya publicitària en televisió, com "*Contamos contigo*", desenvolupada a la fi dels anys seixanta i que va animar a la població a fer esport. Poden escoltar uns anuncis d'aquesta campanya en l'enllaç: <https://www.youtube.com/watch?v=RG0Y6FaQ2lc>

3 El Mundial 82 va oferir dues notícies: una bona i una dolenta. La bona és que, efectivament, Espanya va ser el país organitzador del Mundial 82, amb *Naranjito* com a mascota, i l'estadi *Luis Casanova* (ara i abans amb el nom de *Mestalla*) va ser escenari dels partits de *La roja*. La dolenta, que la selecció espanyola, entrenada per José Santamaría, va ser eliminada en segona ronda. El València CF va aportar dos jugadors: Miguel Tendillo i Enrique Saura.

seua novel·la "1984", encara que és veritat que té bastants similituds amb la brigada polític-social (quin eufemisme!) amb la qual el franquisme va reprimir a les forces polítiques i sindicals durant quaranta anys.

No es desanime, doncs, si no li oferim el que vosté buscava. Li oferim una alternativa igualment interessant: li brindem l'oportunitat de conèixer el que va passar en un any aparentment gris (encara que ja se sap que les aparences enganyen), un any entre el passat i el futur. Un passat, el del franquisme a Espanya, que començava ja a agonitzar, i un futur, el de l'anhelada democràcia, que finalment s'aconseguirà com a culminació de la Transició, un període considerat modèlic perquè es va passar de la dictadura a la democràcia de manera pacífica, encara que en eixa afirmació benintencionada no es fa referència al terrorisme i a les seues víctimes (ni al d'ETA ni al de l'extrema dreta), ni als intents de colp d'Estat. Un any també convuls en la resta del món, amb escàndols com el *Watergate*, el colp d'estat de Pinochet a Xile i la retirada de soldats nord-americans de Vietnam.

Si vosté, benvolgut lector o lectora, ha acceptat finalment la nostra invitació, li donem la benvinguda a l'exercici faller de 1974⁴, un any de gran transcendència per a la festa fallera, sobretot en la localitat de Xàtiva, ja que en ella es va produir el naixement de la comissió Juan Ramón Jiménez.

L'exercici 1973-1974 està ple de clarsobscurs, de notícies que ens ompliren de goig, de notícies que ens van il·lusionar, de notícies que ens van entristir, de notícies que ens van indignar i de notícies que van canviar el rumb de la història.

Ens va entristir la mort en accident de trànsit de Nino Bravo (16 d'abril), el cantant valencià amb una veu portentosa i que amb la seua cançó *Libre* ens va fer somiar en un futur sense lligams de cap mena; ens va entristir també la mort en la localitat de Mougins (França) de Pablo Ruiz Picasso (9 d'abril), creador del cubisme i que tan encertadament va reflectir a la seua obra *Guernica* la crueltat de la guerra civil espanyola i la destrucció de la vila basca per l'aviació alemanya. També moriran en este exercici el poeta Pablo

Neruda (23 de setembre) i el músic Pau Casals (22 d'octubre).

Ens va indignar conèixer la part fosca de la política nord-americana, com va ser el *Watergate*, el cas d'espionatge polític denunciat en el diari Washington Post pels periodistes Carl Berstein i Robert Woodward (20 abril), però ens va alegrar que, finalment, el president dels Estats Units, Richard Nixon, dimittirà per violentar les normes bàsiques d'una democràcia (agost de 1974).

Ens va indignar també el cruel i sanguinari colp d'estat perpetrat pel general Pinochet a Xile (11 de setembre) que va posar fi a una era d'esperança en el socialisme democràtic iniciada per Salvador Allende, que va morir assassinat durant l'atac a la seu de la presidència de l'Estat.

4 L'exercici faller de 1974 comença el 20 de març de 1973 i acaba el 19 de març de 1974.

1973**març****falles**

L'exercici comença amb les cendres de la falla de la Plaça del Caudillo, *La Llibertat*, obra de Vicent Luna.

cinema

El Padrino, millor pel·lícula dels Premis Óscar.

música

Mocedades queda en segon lloc a Eurivisión amb la cançó *Eres tu*.

cultura

Mor, en accident de trànsit, el cantant Nino Bravo. També mor l'artista Pablo Ruiz Picasso.

política

Es destaca el cas *Watergate*.

abril**maig****tradició**

Celebració dels actes del Cinquantanari de la Coronació de la Mare de Déu dels Desemparats.

juny**cultura**

Ros Casares és elegit president del València C. F.

economia

Ford anuncia la construcció de la factoria d'Almussafes.

juliol**esport**

El ciclista Luis Ocaña guanya el Tour de França.

agost**setembre****política**

Cop d'estat a Xile perpetrat per Pinochet.

cultura

Mor l'escriptor Pablo Neruda.

Ens va il·lusionar que els Estats Units completara el mes de març la retirada dels últims 4.300 soldats nord-americans que combatien a Vietnam en una guerra que va començar en la dècada dels 60 i va acabar finalment al juliol de 1976 després de la rendició dels sud-vietnamites i la reunificació del país com a república socialista.

Abans de totes aquestes tragèdies, a la fi del mes de març, l'Acadèmia de les Arts i les Ciències Cinematogràfiques de Hollywood va concedir a *El Padrino* l'Óscar a la millor pel·lícula i a Marlon Brando l'Óscar el guardó al millor actor, encara que Brando el va rebutjar en protesta pel tracte degradant que rebia la minoria índia als Estats Units. L'Óscar a la millor pel·lícula estrangera va ser per a *El discreto encanto de la burguesía*, de l'espanyol Luis Buñuel, però presentada per França, ja que el cineasta aragonés vivia exiliat després de la guerra civil, primer a Mèxic i després al país gal, per les seues conviccions democràtiques i republicanes.

En l'exercici de 1973-1974, a Espanya també es vivien temps convulsos. El mes de juny, Franco es reservava les competències de Cap d'Estat i cedia les de la Presidència del Govern a l'almirall Carrero Blanco, que mesos després, el 20 de desembre, va ser assassinat en un atemptat amb cotxe bomba a Madrid reivindicat per l'organització terrorista ETA. Era el principi de la fi del franquisme, encara que el nou president del Govern, Carlos Arias Navarro, intentarà una tímida obertura del règim franquista amb el denominat "*esperit del 12 de febrer*", que no va convèncer ni a uns (els franquista) ni a uns altres (els demòcrates).

Amb un salari mínim interprofessional fixat en 186 pessetes diàries (5.580 pessetes mensuals) i amb el segon lloc aconseguit per Mocedades en Eurovisió amb la cançó *Eres tu*, els espanyols van contemplar el triomf del ciclista francès Eddy Merckx en la Volta a Espanya i de Luis Ocaña, un espanyol la

octubre

novembre

desembre

1974

gener

febrer

març

cultura

Mor el músic Pau Casals.

infraestructura

S'inaugura la "futura" autovia del Saler

política

És assassinat Luis Carrero Blanco, aleshores President del Govern espanyol

trànsit

Entra en vigor l'obligatorietat del cinturó de seguretat als seients davanters dels automòbils.

economia

IBM anuncia la construcció de la planta de la Pobla de Vallbona.

falles

L'exercici es tanca amb Els atributs d'Ate-nea, de Vicent Luna.

família del qual va emigrar a l'altre costat dels Pirineus en els anys seixanta, en el Tour de França. Parlant de velocitat i carreteres, a partir de gener de 1974, els conductors van haver d'utilitzar de manera obligatòria els cinturons de seguretat en els seus automòbils.

Mentrestant, a València se celebraven dos cinquantenaris, el de la coronació de la Mare de Déu dels Desemparats i el del traspàs del pintor Joaquín Sorolla; al desembre va entrar en funcionament l'autopista del Saler, construïda dins del perímetre del parc natural de la Devesa-Albufera; Ros Casares, elegit el 6 de juny president del València CF, va fitxar a Salif Keita, un jugador negre de Mali que jugava al Marsella⁵; i el Llevant va ascendir a segona divisió... quan en-

cara mancaven cinc jornades per al final de la lliga!. Una cosa inaudita que va fer delirar els aficionats granotes.

Però sens dubte, la gran notícia econòmica va ser l'anunci de Ford, la multinacional de l'automòbil, de construir una factoria a Almussafes en la qual es fabricarà el *Fiesta*, l'utilitari destinat a inundar les carreteres espanyoles i europees. La planta, que es va construir sobre una parcel·la de 175 hectàrees de la millor horta de València, va suposar una inversió inicial de 350 milions de dòlars (uns 20.000 milions de pessetes) i la creació de 8.000 llocs de treball. L'estimació era produir 250.000 automòbils a l'any.

Amb una crisi del petroli fent mossa en l'economia mundial⁶, va haver-hi

5 El fitxatge de Keita se suma al d'altres jugadors negres que, amb anterioritat, van jugar el València CF com els brasiler Waldo i Walter.

6 A l'octubre de 1973, l'Organització de Països Àrabs Exportadors de Petroli (OPEP) va decidir no vendre petroli als països que havien fet costat a Israel durant la guerra del *Yom Kipur*, iniciant-se així la denominada primera crisi del petroli, que va afectar l'economia mundial durant els següents anys.

una altra notícia econòmica que va alleujar la malparada economia valenciana: IBM va anunciar (1 de febrer) la construcció d'una planta a La Pobla de Vallbona, amb una inversió de 840 milions de pessetes.

L'exercici faller 1973-1974 va començar, ja en la matinada del 20 de març, amb la cremà de *La Llibertat*, la reproducció de l'estàtua novaïorquesa que l'artista Vicente Luna havia plantat en la plaça del Caudillo. La imatge, la llibertat envoltada en flames, podia ser entesa com una metàfora de futur: significava que la llibertat/democràcia estava encara lluny a Espanya o que es donava per liquidada la democràcia orgànica amb la qual Franco, ja vell i xacrós, s'havia perpetuat en el poder?. Era un enigma en eixos moments.

El balanç de les falles de 1973, malgrat el triomfalisme oficial, no era esperançador. En una columna titulada "A modo de resum" (20 de març), el periodista Francisco Pérez Puche escrivia en el diari *Las Provincias* frases com estes: «l'extraordinària afluència de visitants (...) ha forçat a les més anàrquiques formes d'estacionament de vehicles»; «les falles estan a punt de desbordar a la ciutat. No a la Junta Central Fallera i a l'ajuntament, que ha temps que van quedar desbordats, sinó a la ciutat en si, que queda sense serveis, ni subministraments i quasi sense espai per a tanta festa i tant de fester»; «les falles se'ns estan passant de rosca i no cap altre remei que imposar un control»; «amb la contenció de les falles i el subsegüent control podria aconseguir-se l'enriquiment del programa que la ciutat presenta per a propis i estranys [...], un programa modern, renovat, lliure d'actes passats de moda i huitcentistes menjars de

caritat [...], un programa que podria atraure als visitants»; però el control i la renovació «ha de ser emprés per un organisme decidit, situat per damunt de Junta Central Fallera. I no veiem un altre que l'Ajuntament».

Les conclusions a les quals arribava el periodista eren encara més descoratjadores: «les falles estan travessant una crisi de creixement i adaptació als nous temps. Les falles han augmentat en quantitat, però no en qualitat, i a més estan perdent la seua unió amb la barriada i sense eixe nexu estan basculant cap a una forma de club o societat recreativa o festera»; «el control del nombre de falles haurà de ser imposat per la força dels fets quan, un any d'estos, València quede bloquejada per sis-centes o més falles i per un quart de milió de visitants».

Ai, mareeee. Mig segle després, els mateixos problemes (o aguditzats) i la mateixa falta de solucions. Què poc avança la festa fallera!

A aquesta completa radiografia de la festa cal sumar un debat que es va suscitar en els dies següents en la secció de cartes al director del mateix diari. Amb el títol de "El minifundi faller" (22 de març), un observador assegurava: «analitzant el problema veiem que si en 1950 la falla que va aconseguir el primer premi de tercera secció va costar 25.000 pessetes, i el pressupost total de la comissió 45.000 pessetes, quan un trajecte de tramvia (Russafa-Mislata) valia 0,30 pessetes, i hui una falla de Segona B costa unes 35.000 pessetes i el pressupost total és de 400.000, mentre que el mateix trajecte d'autobús costa 4,50 pessetes, s'aprecia clarament que a la falla/monument, que és la festa de veritat, se li escatima

215.000 pessetes. Si en els anys 50 les falles van passar a ser 'Festa d'art d'interés nacional' no va ser pels *casalots* sinó pels meravellosos monuments».

Com a solució al 'minifundi faller', este observador proposava «concentrar comissions per barriades, augmentar pressupostos per al monument, disminuir les categories a només quatre seccions i canviar la data de les falles a maig que fa més bon temps. Serien el pòrtic de la Fira Mostrari i de l'estiu, amb la intenció d'eixa urbanització del Saler, que cal promocionar pel bé de tots».

Hui no és el dia de la marmota, però, al marge de les utopies i barbaritats mediambientals esmentats pel lector del diari, els sonen estos problemes?. Doncs sí, els problemes del món de les falles s'enquisten i es fan més grans amb el pas del temps.

Las Provincias va publicar també altres cartes. En una d'elles, 'Un valencià' (27 de març) proposava coses inaudites com «prorrogar la cremà de la falla de la plaça del *Caudillo* fins el 31 de juliol» o, alternativament, «fins el principi de la setmana fallera de l'any següent». Eixe mateix dia, 27 de març, 'Una fallera' proposava també que en l'ofrena només participaren les falleres Major i Infantil de València amb les seues corts i les falleres majors de les diferents comissions en representació de tots els fallers i falleres per a reduir la desfilada, perquè '*lo bueno, si breve, dos veces bueno*'. Propostes (inversemblants? realistes?) que, de tant en tant, continuen apareixent amb diferents matisos.

Més coses delirants de l'exercici faller de 1973-1974. Se'n recorden vostés

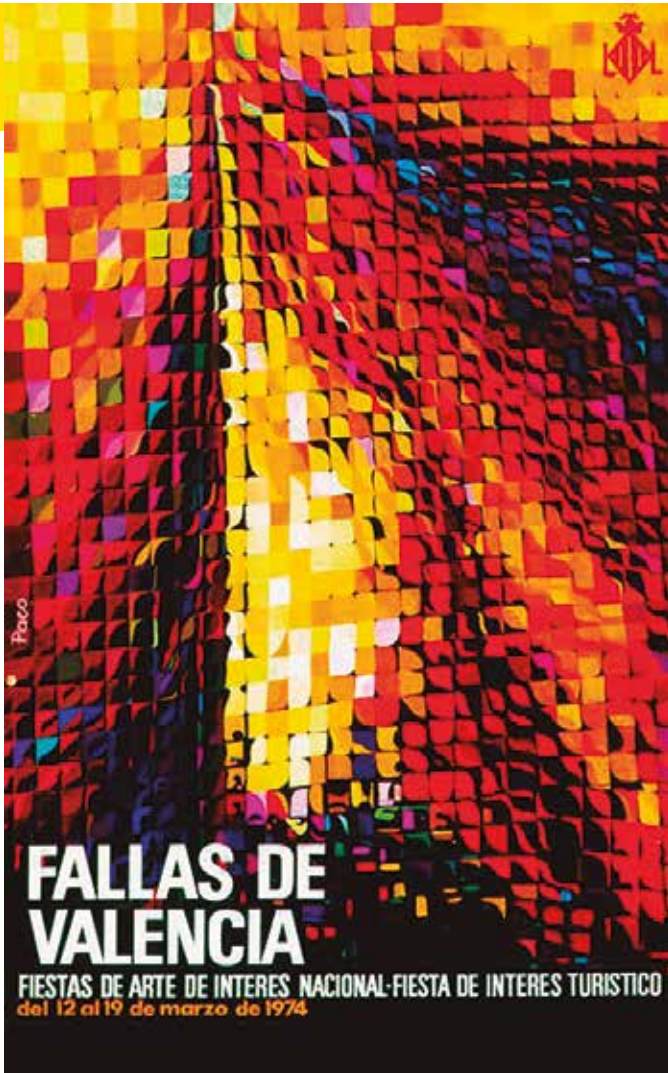
de la polèmica sorgida en el si de les comissions falleres de la ciutat de València per l'enquesta encarregada a mitjan 2017 pel regidor Pere Fuset per a obtindre una radiografia sobre la percepció social de la festa i el perfil sociològic i ideològic del col·lectiu faller, i que va ser batejada per les comissions com 'l'enquesta contra la democràcia i la llibertat fallera'?. Perquè fixen-se com estaven les coses a la fi d'abril de 1973.

La càtedra d'Estadística i Tècniques d'Investigació de l'Escola Social de València va remetre a totes les comissions falleres de la ciutat una enquesta per a conèixer la realitat del món faller. Es van enviar deu mil qüestionaris però la resposta, segons el director de l'estudi, va ser «baixa, molt baixa... fins al punt que impedeix publicar els resultats: les respostes eren poques perquè foren fiables». La família fallera ha sigut i és feliç en la seua bambolla sociològica. Que ningú la moleste, per favor. La ciutadania respon amb naturalitat les enquestes en les quals se'ls pregunta si els agrada més la Coca-cola o la Pepsi-cola i a quin partit voten en unes eleccions, però els fallers ens alcem en armes si ens pregunten qüestions relacionades amb el nostre nivell d'ingressos, com entenem la festa i si ens considerem de dretes o d'esquerres. La ciència sociològica sempre ben lluny de les falles, *of course*.

Un succés luctuós va commoure a la fi de maig el món faller: l'explosió d'un magatzem no autoritzat de pirotècnia situat al carrer del Botànic de València va causar un mort i 37 ferits. De nou, l'ús festiu de la pólvora va tenyir de dol al món faller, encara que en esta ocasió este luctuós succés va servir perquè la Junta Central Fallera posara

Cartell anunciador de les falles de 1974, de Francisco Raga Montoro.

amb la qual l'artista de Burjassot debutarà en la secció Especial; i la segona, el guanyador del cartell anunciador de les falles de 1974 (15 de setembre), l'artista Francisco Raga Montoro, amb una proposta abstracta que Rafael Contreras Juegas, en el seu llibre *Los carteles de Fallas de Valencia*, el qualifica com "un plagi" d'un cartell nord-americà.

A mitjan exercici faller (15 de setembre), Miguel Ramón Izquierdo va ser nomenat alcalde de València en substitució de Vicente López Rosat i uns mesos després va nomenar regidor de Festes a Ramón Pascual Lainosa, formant així un tàndem perfectament sincronitzat que, amb

a disposició de les comissions una assegurança de responsabilitat civil per danys ocasionats per la pròpia comissió o els fallers al mòdic preu de 2.000 pessetes anuals a pagar per cada falla.

Entre els mesos de maig i setembre només hi ha registrades dues notícies sobre les falles: la primera, la signatura de contracte entre la comissió d'Exposició i Miguel Santaaulalia Núñez (10 d'agost) per a realitzar *Martiris*, la falla

les tisores de podar i amb la inestimable ajuda de l'autoritat competent (el Governador civil), vetlarà per l'ortodòxia fallera, purgant els tímids excessos democràtics que començaven a sorgir en les festa.

Amb una inflació galopant (que es va situar en el 14,20% a la fi de 1973) i el preu de la gasolina súper escalant esglaons fins a arribar a 17 pessetes el litre, *La Casa de los Falleros*, un co-

Maria del Carmen Jarabo Calatayud,
Fallera Major de València 1974.

Beatriz Jiménez Vila,
Fallera Major Infantil de València 1974.

merç situat en el número 6 del carrer Quevedo, va publicar un anunci en la premsa local amb preus sense competència en la compra d'indumentària tradicional: el vestit de faller es venia a 1.475 pessetes i el vestit de valenciana a 2.000 pessetes. Busquen, comparen i si troben un millor preu, compren-ho.

Amb l'entrada de l'any 1974 es van succeir els actes fallers més importants de l'exercici. L'alcalde, Miguel Ramón Izquierdo, designa⁷ com a Fallera Major de València a María del Carmen Jarabo Calatayud, filla del procurador en Corts i delegat nacional de Premsa i Ràdio del Moviment, Alberto Jarabo Payá. No hi ha dubte que, en eixos moments, l'alcalde mirava més cap

al passat que cap al futur⁸. La Fallera Major Infantil serà Beatriz Jiménez Vila, filla del prestigiós arquitecte Román Jiménez Iranzo, fundador i director de l'Escola d'Arquitectura de València.

En la seua exaltació, la Fallera Major de València acudeix al Teatre Principal en un landó de cavalls, escoltada per la cavalleria de la Policia Municipal, com en el conte de la Cendrosa. Va ser tot el contrari a una innovació... i a més a més plena de coentor.

Una dada curiosa: la cavalleria no està renyida amb la tracció mecànica. La factura per l'ús de la flota de *cadillacs*, els cotxes de luxe llogats en la setmana fallera per al transport de falleres

7 Sí, han llegit bé, "designa" i no "tria", ja que el nomenament de Fallera Major de València és, en aquells temps, decisió personal de l'alcalde.

8 Amb l'arribada de la democràcia, Miguel Ramón Izquierdo, que va ser procurador en Corts (1973-1977) i Conseller del Regne (1976-1977) en l'etapa final del franquisme, serà un dels fundadors del partit Unió Valenciana (UV) i diputat en les Corts Generals durant dues legislatures (1982-1986 i 1986-1989).

majors i directius de Junta Central Fallera, ascendeix ni més ni menys que a 438.000 pessetes. Una xicoteta fortuna per a una ostentació passada de moda. Com es pot comprovar, el *això ho pague jo* no es va inventar en el segle XXI.

Els pobles també tenen el seu raconet a la premsa del cap i casal. Els diaris recullen els actes de proclamació i exaltació de les Falleres Major i Infantil de Xàtiva, Amparo Esplugues Rode-nes i Maria Cristina Martí Lacalle, respectivament, amb intervenció com a mantenidor d'Àngel Lacalle, professor

Falleres Major i Infantil de Xàtiva, Amparo Esplugues Rodeñas i Maria Cristina Martí Lacalle. DIARI LAS PROVINCIAS

de Lingüística ja jubilat i familiar de la fallera Major Infantil.

Les 352 falles de la ciutat de València tenen un cost global de 38,7 milions de pessetes i per primera vegada una falla (la del Pilar) té un pressupost oficial d'1,2 milions, però el Mestre Major del Gremi d'Artistes Fallers, Julián Puche, afirmava que el preu de les matèries primeres han pujat un 125 % i que les falles d'un milió d'euros (que pareix que extraoficialment hi ha més d'una) es queden curtes i no són rendibles econòmicament per als artistes. Per si fora poc, la millor falla de totes les categories sols rebrà de la Junta Central Fallera un premi en metàl·lic de 12.000 pessetes.

Unes setmanes després, la vespra de la plantà, Julián Puche manifestava també la necessitat de poder comptar amb una escola professional. «Els artistes ixen dels nostres tallers, els formem al nostre costat, com en els antics

gremis. És necessari un centre on se'ls ensenye amb mètode». Quasi mig segle després, els estudis de segon grau d'FP d'artistes fallers foren aprovats pel Consell de Ministres en novembre de 2011, 37 anys després!!!. Un exemple més de quan la burocràcia es converteix en "burrocràcia".

Durant la Crida, l'alcalde de València, Miguel Ramón Izquierdo, arenga als 30.000 fallers i falleres que han acudit a les Torres de Serrans dient que "la ciutat és vostra, ompliu-la de festa". Fet i fet, barra lliure per als dies grans de la festa.

En l'Exposició del Ninot de 1974, celebrada en el Saló Columnari de la Llotja (encara no s'havia declarat Patrimoni de la Humanitat), el públic va concedir l'indult a "Transeünts de poble", de José Martínez Mollá, l'artista de la falla de la Plaça de la Mercè i que un any abans va guanyar el primer premi d'Espècial per a la comissió de Bailèn-Xàtiva *La Ferroviària* amb *La publicitat*

(1973). El xativí Martínez Mollá pertanyia a una nova generació de joves artistes nascuts després de la guerra civil i que en la dècada dels setanta va prendre el relleu a l'anomenada generació d'or, integrada per Salvador Debón, Vicente Luna, Juan Huerta i Julián Puche, que pràcticament havia copat els primers premis d'Especial des de finals dels anys cinquanta.

Després d'un debat sobre l'oportunitat de mantindre un costum iniciat en els anys 50 per la comissió de la Falla del Caudillo (quan era gestionada per

Transeünts de poble,
de José Martínez Mollá.
Ninot Indultat de 1974.

empresaris i personatges notables de la ciutat) y per falles de la secció Especial, la Junta Central Fallera anuncia que finançarà un Parador en els jardins de Vivers, en el que finalment actuaran Paty Bravo, Karina, Luis Aguilé i Mari Carmen "y sus muñecos". Lo milloret de la música pop espanyola del moment.

La nit del 15 de març, la JCF va organitzar un itinerari perquè el seu "estat major" coneguera com transcorria la plantà i, sobretot, fer un soparet com mana la tradició. Aquest va ser l'itinerari i el 'senzill' menú que van degustar els sofridors directius: aperitiu en la falla Quart-Túria; sopa, en Sainetero Arniches; fritura de peix en Avinguda Burjassot-Joaquín Ballester; xulles en la falla Exposició; embotits en Salamanca-Comte d'Altea; fruita en Fabián i Fuero; i café, copa i puro en Na Jor-

dana. No es tenen notícies de si algú es va quedar en fam.

Ficats ja de ple en la setmana fallera de 1974, el primer premi de secció Especial l'aconseguirà un altre jove d'eixa nova generació que, deixant de costat el classicisme i apostant obertament per la caricatura⁹, va renovar l'estètica fallera dels setanta. El seu nom, Alfredo Ruiz Ferrer, i la falla, *La temptació*, plantada en la plaça del Pilar. Va ser un

⁹ A més de José Martínez Mollá i Alfredo Ruiz Ferrer, d'aquesta nova generació van formar part Vicente Agulleiro Aguilera, José Pascual Ibáñez 'Pepet', Miguel Santaaulalia Núñez i Manolo Martín López.

primer pas en el difícil camí de la modernització de l'estètica fallera¹⁰.

Els altres guanyadors en falles grans van ser José Puche Hernández en Primera A (amb *Les armes de Cupido*, per a Sant Vicent-Falangista Esteve), Federico Contreras Cardo en Primera B (amb *La medalla de l'amor*, per a Trinitat-Alboraia), Vicente Roda Martí en Primera C (amb *Este món corromput*, en José Antonio-Duc de Calàbria), Manuel Giménez Monfort en Segona A (amb *La veritat*, per a Actor Mora-Ramiro Ledesma), Lluís V. Martínez Canuto en Segona B (amb *La foscor de la nit*, per a Corretgeria-Bany dels Pavesos) i Vicente Tortosa Biosca en Segona C (amb *Bufes d'ànec*, per a Humanista Mariner-Manuel Simó).

En falles infantils, amb tan sols quatre seccions i encara sense secció Espe-

Maqueta de *La temptació*, d'Alfredo Ruiz (Plaça del Pilar, 1974). Primer premi de Secció Especial

cial¹¹, el guanyador de Primera A va ser Joaquín Gómez Luna amb la falla *Juguem fent història*, realitzada per a la comissió de Baraca-Espadà. Este mateix artista aconseguiria el ninot indultat infantil amb *Pretor romà*, també per a eixa comissió del Cabanyal¹².

En la plaça de l'Ajuntament, Vicente Luna va realitzar un altre dels seus projectes èpics, basat en l'escultura clàssica grecollatina: *Els atributs d'Atenea*, un bell

bust de la deessa de la saviesa, de la guerra i dels oficis, però amb els referents alterats: en aquesta falla, la saviesa era la ignorància i les arts eren una modernitat que ningú comprenia.

El cap de la deessa estava adornat amb un plomall pintat en tres colors: un roig quasi ataronjat, groc i blau. La coincidència d'estos colors amb els de la bandera tricolor republicana va

10 A partir de la dècada dels huitanta, Ruiz va iniciar una etapa d'experimentació amb una evolució artística que li va portar a aproximar-se a l'art contemporani fins a convertir-se en un banderer de la innovació en les falles.

11 La secció Especial infantil es va crear en 1977, i el primer guanyador va ser Vicente Lorenzo Díaz amb *Saba nova*, per a la comissió de Sant Vicent Falangista-Esteve.

12 El de 1974 va ser un dels últims anys de falles infantils fetes per als xiquets. En 1978 començarien els triomfs de Juan Canet Bonora amb les seues falles barroques, d'ornamentació aclaparadora i d'exaltació d'un valencianisme nostàlgic, fetes pensant més en persones adultes que en xiquets. Entre 1978 i 1990, Juan Canet va aconseguir dotze primers premis en secció Especial infantil, deu d'ells per a la comissió d'Espartero-Ramón y Cajal (d'ells nou consecutius entre 1978 i 1986, tots dos inclusivament) i els altres dos per a la comissió de Na Jordana.

fer sorgir la llegenda que era una falla amb continguts republicans.

L'ofrena va presentar una novetat: dos itineraris per alleugerar la desfilada. Al recorregut tradicional (Glorieta, Pau, plaça de Saragossa, Almoina i Plaça de la Reina), es va afegir un altre per Caudillo, Sant Vicent, Plaça de Saragossa, Micalet i Plaça de la Reina. Al final la duració va ser de 7 hores (de 16 a 23 hores), ja que es registren 35.000 participants. «Deuen ser els fallers els que imposen retalls», recomanen des dels mitjans de comunicació. I això que és una tercera part de les 100.000 persones participants de l'actualitat.

L'exercici faller va acabar amb un convidat no desitjat: la pluja, que va obligar a retardar la cremà fins a les 3.30 hores de la matinada del 20 de març. Era un presagi del que està per vindre? La pluja aigualirà les ànsies de democratització d'Espanya i de la pròpia festa fallera?. Quedarà tot en paper mullat? La reposada, benvolguts lector i lectora, la tenen vostès.

Com heu pogut comprovar, volguts lectors i lectores, en l'any faller de 1974 van ocórrer coses transcendentals que van deixar una empremta indeleble en la política internacional, espanyola, valenciana i, també fallera. Van ser fets rellevants, tràgics i esperançadors al mateix temps, però, sens dubte, el més important i el que marcaria l'esdevidre de la història va ser la constitució de la falla Juan Ramón Jiménez de Xàtiva.

Fernando Cuenca Juan com a president; José Sánchez García i Antonio Camacho Castella com a vicepresidents; Engracio Aparici Sanz com a secretari; José Antonio Mollá Jorques com a vicesecretari; Ramiro Pla Pérez com a depositari; Amadeo Giner Tormo com a comptador; Antonio Ramón Sanchis com a delegat en la Junta Local Fallera; Vicente Torres Agustí com a president de Festejos i Mario Mira com a vicepresident de Festejos, van ser els membres de la primera junta directiva, els herois d'una apassionant aventura que, cinquanta anys després, no sol ha aconseguit importants èxits, sinó que també ha marcat tendències i contínuua viva. La història de la comissió la poden llegir tots vostès en altres pàgines d'aquest llibret.

BIBLIOGRAFIA

Llibres

BORREGO PITARCH, VICENT (1996): *El vessant estètic*, dins de *La Festa de les Falles*, de l'ADEF. Consell Valencià de Cultura.

CASTELLÓ LLI, JOAN (2007): *La Secció Especial complex 500 falles*, dins de *500 falles Especial* - Llibret de la Falla Joan d'Aguiló-Gaspar Aguilar.

CASTELLÓ LLI, JOAN I ALS. (2007): *Vicent Luna: l'art de fer falles*. Aj. de València.

CONTRERAS JUESAS, RAFAEL (1998): *Los carteles de Fallas de Valencia*. Ajuntament de València.

PÉREZ PUCHE, FRANCISCO I LLADRÓ, VICENTE (1978): *Fallas en su tinta: 1939-1975*. Editorial Prometeo-País Valencià.

SORLI FOS, ROSENDO (2007) (coor): *25 anys especials*.

Falla Expositió. AC Falla Expositió.

TORMO ASES, JULIO (2005): *Falleras Mayores de Valencia*. Ajuntament de València.

Diaris i revistes

Las Provincias: del 19 de març de 1973 al 19 de març de 1974.

Levante: del 19 de març de 1973 al 19 de març de 1974.

La temptació de la innovació

Iván Esbrí Andrés

Associació d'Estudis Fallers

94
95

El
Verí
del
Foc
17

S

i les Falles de València de 1974, les de fa ara cinquanta anys, tenen una imatge, esta és la de la guanyadora del Primer Premi de Secció Especial *La temptació*, plantada per l'artista faller Alfredo Ruiz Ferrer (València, 1944), per a la comissió de la Plaça del Pilar.

Aquella suggerent *cancanera* protagonista principal de la composició, volia representar els anhels eròtics d'una societat, l'espanyola, amb vora quaranta anys de repressió moral nacional-catòlica. La jove s'espantava els vells verds i, per baix, s'arrossegava la serp de la temptació d'Adam i Eva del passatge bíblic del Pecat Original, amb la boca plena de revistes "X". Entre les divertides i sornegueres escenes, unes dones majors a l'estil de les conservadores protagonistes de *Historias de la frivolidad*, de Chico Ibáñez Serrador (1967), vetlaven per la decència i el decoro en la literatura i les formes.

La falla, sota esbós d'Armando Serra Cortés, seguia les pautes de la caricatura més formal, lluny del grotesc de Josep Martínez Mollà i Josep Pasqual *Pepet* que imperà majorment en estos setanta. Així, *La temptació* d'Alfredo Ruiz era continuista de l'estil i gust dels grans de la Generació d'Or: Salvador Debón, Juan Huerta –qui fou el seu mestre–, Vicent Luna i Julián Puche; i, en tal línia, l'artista també feu una demostració d'un domini brau de l'escultura en cartó pedra amb una figura central totèmica, la cabaretera, tal com obraven els quatre referents citats en les seues hui icòniques falles.

La temptació es podria pensar que es contextualitza en una etapa de maduresa de l'artista, però no: més bé es situa als inicis. La trajectòria d'Alfredo Ruiz s'emmarca en una cronologia en la qual es poden determinar fins a cinc etapes (FIGURA I):

- Falles infantils (1968-1973)
- Cànon ortodox (1970-1981)
- Transició (1982-1984)
- Neo-figuratiu (1987-1997)
- Geometrisme/deconstrucció (1998-2008)

El seu període de falles més convencionals ha sigut el que més premis li ha retribuit, mentre que el seu viratge estètic i temàtic el va posar en un constant focus d'atenció, no sense alguna polèmica. Per altra banda, les seues darreres falles dels noranta i dels dos mil, són reivindicades pel seu *fandom* actual com a referent de la dita "falla experimental".

Alfredo Ruiz Ferrer es va formar en l'Escola d'Arts i Oficis de València. Fou d'aprenent dels tallers de Blas Soler, Juan Huerta –on coincidí amb Monjalés¹–, Alberto

Animació, Alfredo Ruiz, Falla Calixte III, 1972. FOTO I ARXIU MANOLO SANCHIS

Muñoz, germans Antonio i Ramón Ferrer, Jorge i Manuel Giménez Monfort *Cotanda*, els sis artistes que li ensenyaren tot el relatiu als processos constructius de la falla.

Ruiz pertany a la dita Generació dels setanta: una promoció d'artesans fallers nascuts en postguerra, formats acadèmicament i al si de grans tallers on van trencar mà a partir de finals dels seixanta. Són José Manuel Alares, Vicent Agulleiro, Joan Canet, Ramón Espinosa, Vicente Lorenzo, Pepe Puche i Miguel Santa-eulalia, entre altres.

Els principals tallers d'Alfredo Ruiz van estar situats el primer a Alboraià, prop del Cementeri Municipal i la via del trenet de Rafelbunyol, per a passar després al carrer del Foc en la Ciutat de l'Artista Faller.

Així, en ple debut i període d'examen d'ingrés en el Gremi Artesà d'Artistes Fallers de València, va aconseguir el Primer Premi amb *Somnis*, el 1968, i *El gran circ*, el 1969, en la comissió desapareguda de Salvador-Trinitaris, on entrà sota recomanació del Mestre Major del Gremi Vicent Tortosa Biosca; i en la Falla Pérez Galdós-Calixte III, el 1972 i, *La música*, el 1973, on destaca *Animació*, una falleta amb la qual va

guanyar el Premi Extraordinari, màxim guardó de les Falles Infantils de 1972.

Animació era interpretació fantasiosa del món de la pintura amb una composició certament innovadora per als canons de les falles infantils de l'època, on d'una paleta de pintor com a base, plagada de taques de colors amb un punt psicodèlic, emergeixen dos pinzells coronats per ales –al·legoria a la llibertat del creatiu– i un marc seccionat d'estil barroc. La falla estava protagonitzada per ninots com el vell pintor, els pallassos i un papagall pianista, molt a l'estil del José "Zé" Carioca de Disney; més un seguit de tubs de pintura

FIGURA I.

Etapas en la trajectòria d'Alfredo Ruiz

Monos i mones, Falla Calixte III, 1970.
FOTO I ARXIU JOSÉ ALCAÑIZ

CÀNON ORTODOX
(1970-1981)

1960

1970

1980

FALLES INFANTILS
(1968-1973)

TRANSICIÓ
(1982-1984)

Somnis, Falla Salvador-Trinitaris, 1968. FOTO I ARXIU JOSÉ ALCAÑIZ

Natura morta, Falla Plaça del Pilar, 1982. FOTO I ARXIU JOAN V. RAMÍREZ

98
99

El
Verí
del
Foc
17

Redolant la roca, Falla Blanqueries, 2002. FOTO I ARXIU JOAN V. RAMÍREZ

GEOMETRISME / DECONSTRUCCIÓ
(1998-2008)

1990

2000

2010

NEO-FIGURATIU
(1987-1997)

... / la gent passa, Falla Espartero, 1993. FOTO I ARXIU JOAN V. RAMÍREZ BOSCA

humanitzats, esquirols i aus diverses i un castell medieval. La falleta es contextualitza en l'assoliment de la tècnica del cartó pedra en les falles infantils, desplaçant les figures de pasta de ceràmica, paper encolat i teles.

Ben prompte va entrar en falles grans, en Secció Primera A amb *Salvatjades*, un gran indi que reportà el Primer Premi i Ninot Indultat *Vell verd*, en la Falla Trinitat-Alboraia, el 1970.

Este període obrí un seguit de falles sota pautes caricaturesques amb influència del còmic i el *cartoon* animat i crítica social d'aleshores –costums, modes, hàbits– amb *Monos i mones*, en Calixte III, el 1970; *Bruixeries*, de la qual va ser Ninot Indultat *Parella de hippies*, en Peu de la Creu-Joan de Vila-rasa, el 1971; *Este gos món*, amb la que guanyà el seu tercer Indult *Rodamón amb gos*, en Marqués de Montortal-José Esteve, el 1972, comissió on retornà amb *Tirant fum*, el 1976.

De seguida, tingué els avals del seu treball i fulgurant estadística de premis per a passar a Secció Especial amb la Plaça del Pilar on plantà *El progrés*, la citada *La temptació* i *Fes l'amor i no la guerra*, la coneguda com "falla dels hippies", el 1973, 1974 i 1975; Regne de València-Mestre Serrano, *El gran teatre del món* i *La fama*, el 1977 i 1978; i Plaça de la Mercé, *Els bateigs*, falla de tints regionalistes, el 1979. Com també *Altra vegada Atila*, falla crítica amb l'especulació urbanística i les toxicitats socials, en Humanista Mariner-Manuel Simó, el 1981.

Iniciant ara si ja una transició des de la caricatura formal cap a un estil molt personal, fruit d'una autoreconsideració d'entendre la falla com a un ver-

tader gènere artístic, va obrar *Natura morta*, sota esbós del dibuixant José Soriano Izquierdo, per a la Plaça del Pilar, el 1982, "la falla dels tulipans", on reflexionava sobre el dany al medi ambient i l'ecologisme en ple *boom* dels moviments verds –Salvem el Saler– i antinuclears. Seguint esta tònica, en Espartero-Ramón y Cajal va presentar *Utopia, ja!*, el 1984.

Però, *Natura morta* i *Utopia, ja!* no acabaren de convèncer al públic de llavors, i Alfredo Ruiz feu una breu pausa en la seua trajectòria, moment en el qual estretí la seua col·laboració amb el taller de Joan Canet i començà a treballar en Porcelanas Lladró.

Temps que va dedicar també a anar madurant eixa concepció pròpia de la falla com a canal d'expressió plàstica i el seu afany en pro d'avançar cap a una figuració estilitzada formal i plana en el vessant estètic, molt marcat per l'estudi i influència de l'obra de Vasili Kandinsky i Piet Mondrian. I així retornà amb *Evolució i... revolució*, en Humanista Mariner, el 1987, amb una gran llapissera de la qual brollaven les branques de la cultura escrita.

Successivament Alfredo Ruiz va plantar en Espartero *¿Rosa? No tan rosa!*, el 1988; la falla infantil *El xiquet, l'arbre, el llibre* i *Homo Sapiens Sapiens*, crítica a la destrucció de la bellesa –representada per un gran bust d'Ana Sospedra Orellano– per la voracitat humana, el 1992; i *...! la gent passa*, reflexió sobre la soledat en la senectut, el 1993.

Per a Cuba-Puerto Rico va plantar *La berint* i la infantil *Encontres amb l'art*, el 1990, i *Home anunci* i la falleta *Natura*, el 1991; *Quína pena... la de la mort!*, per a Universitat Vella-Plaça del Patriar-

Il·lusions, que no els falten,
Alfredo Ruiz, Falla Plaça
del Pilar, 1994. FOTO I ARXIU
JOAN V. RAMÍREZ BOSCA

ca, el 1991; i *L'estètica*, per a Mercat de Russafa, també el 1991.

Trenta anys després de *La temptació* i dotze de *Natura morta*, l'artista tornava a la Plaça del Pilar amb *Il·lusions, que no els falten*, on un prestidigitador movia a voluntat els anhels humans. L'estudiós de falles i art Alejandro Lagarda destaca la rotunditat i contundència d'esta figura que pot remetre als ídols religiosos –Crist de Corcovado– o tòtems de comunitats primigènies, més l'efecte impactant de cremar-se com al·legoria a allò funest front a una església.

En acomiadar-se de la categoria d'Especial, Quart-Palomar, Blanqueries amb *Redolant la roca*, sobre el mite de Sísif, el 2002, i Mossén Sorell-Corona foren les últimes places de la seua carrera, on ja presentà el seu definitiu discurs de caràcter filosòfic al servei de la crítica social i artística; més una plàstica síntesi total dels cossos geomètrics.

Quart-Palomar aclaparà el gruix de la seua producció amb *Marketing i L'art* –infantil–, el 1996; *Amor*, el 1997; *Elegia*, el 1998; *Elegia II*, el 1999; *El món que no volia ser lleig*, el 2000; *Ditirambe: poesia vitalista en roig*, el 2001; i *Com*

aigua lliure i la falla infantil *L'aigua* amb Anna Ruiz Sospedra, el 2002.

Ja com a darrer projecte, Alfredo Ruiz presentà una de les seues falles més recordades com és *Concepte, percepte i afecte en rectangle horitzontal roig*, en Corona, el 2008, la popular "falca" on va demostrar ser l'únic artista faller vertaderament destructor del cànon de falla fruit d'eixa necessitat d'evolució constant: de la composició

ortodoxa base-cos central-coronament a un simple cabiró.

El 2013², Anna Ruiz i Giovanni Nardin executarien una proposta de falla amb involucració directa d'Alfredo Ruiz *Després de la Dècima Musa*, en la Plaça de Jesús.

Tot just deu anys després d'esta falla, l'IVAM va allotjar la mostra retrospectiva "Alfredo Ruiz: camins cap a la modernitat en les falles", entre març i abril de 2023, donant compliment a un gran anhel seu com era exposar en dit Museu³.

L'exhibició, un resum de les seues premisses en quant al concepte de falla per mig recull del procés creatiu de les seues falles sobretot centrant-se més en l'etapa dels noranta i dos mil, tenia com peça *ex novo* el cadafal de lema *Bosc geomètric*, que va ser cremat com a motiu festívol la Nit dels Museus en l'explanada de l'IVAM la nit del dissabte 20 de maig, en un ambient familiar, d'amistats i admiradors on Alfredo Ruiz va posar la rubrica a tota una carrera.

2 Entre 2008 i 2013 hi havia un constatat que Alfredo Ruiz podria ser l'artista de la tot poderosa llavors Falla Nou Campanar, donada l'admiració dels seus promotors Juan Armiñana i Julio Torras. Ruiz va modelar volums de la falla *Confrontat segle XX*, de Juan Carlos Molés, en Cuba-Buenos Aires, comissió que presidia Armiñana, l'any 2000.

3 Un voluntat no assolida d'Alfredo Ruiz és haver plantat la Falla Municipal de València, amb algun intent o suggerència com *Separador de pobles*, per al 2017. Va col·laborar amb una escena en *Nostra Història*, dels seus mestres els germans Ferrer Jorge, el 1997, i Anna Ruiz-Giovanni Nardin li feren un guinyol en la falleta *Descobrir i redescobrir*, de 2017.

FONTS CONSULTADES

ARIÑO VILLARROYA, A. (coord.) (1990): *Historia de las Fallas*, València, Levante-EMV.

CASTELLÓ LLI, J.; MIR SERANO, H.; SANCHIS AMBRÓS, M. (2001): *Fallas infantiles. Juego y tradición*, València, Aj. de València.

CATALÀ GORGUES, J. I. (coord.) (2008): *Falles i art: 40 anys transitant per la frontera*, València, Universitat Politècnica de València.

ESCOBEDO, D.; RUIZ, R. (coord.) (2023): *Alfredo Ruiz: camins cap a la modernitat en les falles*, València, IVAM.

HERNÁNDEZ MARTÍ, G. M. (coord.) (2003): *L'Indult del Foc. Catàleg raonat de la col·lecció de Ninots Indultats del Museu Faller de València*, volum II, València, Ajuntament de València.

MORALES CHECA, F.; TELLO SÁNCHEZ, R. (coord.) (2008): *Els camins de la innovació*, València, AC Falla Corona.

Concepte, percepte i afecte, Alfredo Ruiz, Falla Corona, 2008. FOTO FERNANDO MORALES, ARXIU FALLA CORONA

Després de la Dècima Musa, Anna Ruiz-Giovanni Nardin-Alfredo Ruiz, Falla Plaça de Jesús, 2013. FOTO I ARXIU IVÁN ESBRÍ

Número 16 – març 2023

Ego i Falles

LA FALLA DE PAPER

El melic faller. Paco Roca Chorques

CONTES RESCATATS DE LA CENDRA

Llegendes urbanes. L'entropessó. Manolo Sanchis Ambrós

F DE FESTA, FLAMA, FOC, FUM, FALLES

16 de març: egos, premis i jurats. Rafa Tortosa Garcia

L'ego de les Falles a través del temps. Joan Quilis i Ródenas

L'ego i els artistes fallers. José Luis Lagardera

Cadafals fallers amb temàtica d'egos. Rafa Tortosa Garcia

El melic del món, molt més que una falla. Hernán Mir Serrano

L'ego dels artistes fallers: guanyar el primer premi. Joan Castelló Lli

Viure i estar en un moment. Iván Esbrí Andrés

